

هه‌لۆیست له ئه‌ده‌بی کوردی و فارسیدا:

خویندنه‌وه‌ی شیعیری کامهران موکری و فره‌وخی یه‌زدی به‌نموونه

هێرش که‌ریم‌حه‌مید (تۆیژه‌ری به‌رپرس)؛^۱ سه‌رحه‌د حوسین قادر^۲

تاریخ دریافت: ۸ اردیبهشت ۱۳۹۹؛ تاریخ پذیرش: ۱۳ شهریور ۱۳۹۹؛ صص ۹۹-۱۲۹

DOI: <https://www.doi.org/10.34785/J013.2020.775>

کورتە

چکیده

کامهران موکری و فره‌وخی یه‌زدی وه‌ک دوو شاعیری دیار و به‌رحه‌سته‌ی ئه‌ده‌بیاتی فارسی و کوردی و وه‌ک شاعیرگه‌لیکی ده‌روه‌ست و خاوه‌ن‌هه‌لۆیست، هه‌میشه شیعه‌کانیان له‌خزمه‌تی کۆمه‌لگادا بووه و ویستووایانه له‌پێی قه‌لمه‌که‌یانه‌وه‌ ده‌رد و تازار و مه‌ینه‌تییه‌کانی خه‌لک پێشان بده‌ن. ئه‌وان وێرای ئه‌وه‌ی قه‌لمه‌که‌یان بۆ هه‌لۆیست‌نۆندن دژ به‌سته‌م و نادادییه‌کان به‌کار خستوه، خه‌لکیشیان دژ به‌زولم و سته‌م و بیدادییه‌ کۆمه‌لایه‌تی و سیاسیی و ئاینیه‌کان هان‌داوه. سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ی له‌رووی کاته‌وه‌ به‌ته‌واوی هاوسه‌رده‌می یه‌کتر نه‌بوون، به‌لام به‌روونی دیاره که‌که‌ش‌وه‌ه‌وای ژیانیان له‌جوغرافیای رۆژه‌لاتی ناوه‌راستی سه‌رده‌می نیوان شه‌ری جیهانی یه‌که‌م و دووه‌م دا‌زۆر وێک چوه. هه‌ر بۆیه‌ش هه‌لسه‌نگاندنیان له‌رووی ئه‌ده‌بی به‌راورد‌کارییه‌وه‌ شیوا و جیی سه‌رنجه. بیری و سۆزی به‌رچاوی نه‌ته‌وه‌یی به‌شێوه‌یه‌کی پته‌و و به‌هیز، هه‌ولێ بێچا‌ن بۆ روون‌کردنه‌وه‌ی بارودۆخی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی و لات بۆ به‌رده‌نگ و به‌تایبه‌ت چینه‌ژێرده‌سته‌کان، به‌هه‌روبوونه‌وه‌ی بی‌پێچ‌وه‌نا له‌گه‌ل نارێکیی کرده‌وه و خه‌یانه‌ته‌کانی که‌سایه‌تییه‌ سیاسی و حکومییه‌کان، به‌رنگاری و گازنده‌دژ به‌ده‌ست‌تیوه‌ردانی هیز و هه‌زه‌بیانییه‌که‌ن له‌ناو‌خۆی و لات و به‌رنگاری و هێرش‌کردنه‌سه‌ر فیلبازی و چه‌وتیی که‌سایه‌تییه‌ ئاینیه‌کان یان ئه‌و که‌سانه‌ی به‌ناوی ئاین به‌هه‌ری ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی بۆخۆیان ده‌سته‌به‌ر ده‌که‌ن، ئه‌و خالانه‌که‌ به‌شێوه‌ی هاویه‌ش، وێنه‌یه‌کی زه‌ق و به‌رچا‌و له‌هه‌لۆیست‌دار بوون و سۆزی گشتگیری هونه‌ری و بیری قوولی سیاسی-کۆمه‌لایه‌تی له‌به‌ره‌مه‌کانی هه‌ردووک نووسه‌ردا وه‌ده‌رده‌خات.

کامهران موکری و فره‌وخی یه‌زدی دوو شاعر برجسته‌ی ادبیات کردی و فارسی هستن. آنان به‌سان شاعران متعدّد و ملتزم دارای فکر و اندیشه مبارزجویانه بوده‌اند و شعر را در خدمت اجتماع قرار داده‌اند. این دو شاعر خواسته‌اند با قلم خود درد و مصیبت و رنج و مرارت مردم را به‌تصویر کشند. علاوه بر این که با قلم در برابر ظلم و ستم و نابرابری مبارزه کردند، مردم را هم به‌مبارزه با بی‌عدالتی و نابرابری‌های سیاسی و اجتماعی و دینی تحریک می‌کردند. کامهران موکری و فره‌وخی یه‌زدی گرچه از نظر تاریخی هم‌دوره نبوده‌اند، اما به‌خوبی آشکار است که شرایط زندگی آنان در میانه‌ی دو جنگ جهانی اول و دوم بسیار به‌هم شباهت دارد. بنابراین بررسی تطبیقی شعر آنها مسأله‌ای قابل‌انتظار است و می‌توان چنین موضوعات مشابهی را در شعر این دو شاعر مشاهده کرد: اندیشه و عاطفه‌ی ملی‌گرایانه، تلاش برای روشنگری طبقات پایین جامعه نسبت به‌شرایط سیاسی و اجتماعی، مقابله با خیانت‌ها و کارهای نادرست سیاستمداران، مقابله با نفوذ اندیشه‌های بیگانه در جامعه، مبارزه با ریاکاری‌های شخصیت‌های دینی که از ارزش‌های دینی برای مقاصد اقتصادی سوءاستفاده می‌کنند. با توجه به‌چنین اشتراکاتی در شعر دو شاعر مزبور، تحقیق حاضر به‌منظور نشان‌دادن خط‌فکری هر دو شاعر صورت گرفته است تا مبارزه آنان را در مقابل ستم و کارهای نادرست، خط‌قرمز سیاسی و اجتماعی و مذهبی و حوادث روزگار آنان به‌تصویر کشیده شود.

وشه‌گه‌لی سه‌ره‌کی: هه‌لۆیستی ئه‌ده‌بی؛ ئه‌ده‌بی به‌راورد‌کارانه؛ فره‌وخی یه‌زدی؛ کامهران موکری.

واژگان کلیدی: ادبیات اعتراضی؛ ادبیات تطبیقی؛ فره‌وخی یه‌زدی؛ کامهران موکری.

۱- پێشه‌کی: تیۆری و لیکدانه‌وه‌ی ئه‌ده‌ب و هه‌لۆیست

هه‌لۆیستی شاعیران و نوسهران به‌رامبه‌ر ناله‌بارییه‌کانی کۆمه‌لگا و هۆشیارکردنه‌وه‌ی خه‌لکی له‌لایه‌که‌وه‌ بۆ رته‌ کردنه‌وه‌ی ئه‌و بارودۆخه‌ و له‌لایه‌کی تریشه‌وه‌ بۆ رخصاندنی ژبانیکی باشتر و گونجاوتر، هۆکاری هاتنه‌ئارا‌ی جۆره‌ ئه‌ده‌بیه‌که‌ که‌ به‌ ئه‌ده‌بی به‌رهنگاریی و رخصنه‌ئامیز یان هه‌مان هه‌لۆیستی ئه‌ده‌بییه‌ی له‌قه‌له‌م ده‌دریت، له‌و جۆره‌ ئه‌ده‌به‌دا نووسه‌ر یان شاعیر به‌ رۆحیه‌تیکی رخصنه‌گرانه‌ و به‌رهنگارییه‌وه‌ به‌رامبه‌ر هه‌موو کاریکی نه‌شیاو و سته‌م و نادادییه‌ک ده‌وه‌ستیه‌وه‌ و به‌ قه‌له‌مه‌که‌ی کاردانه‌وه‌ پيشان‌ده‌دات. چونکه‌ ئه‌ده‌بیاتی رخصنه‌گرانه‌ «... ئه‌ده‌بیاتیکی چالاک و ئامانجخوازه‌ و به‌رگریکاری به‌ها‌ بآ‌ مرۆفایه‌تییه‌کانه‌، ئه‌ده‌بیاتیکه‌ نایه‌کسانیه‌کان قبول‌ ناکات و هه‌رگیز ناتوانیت به‌رامبه‌ر کاره‌ ناره‌واکان بیلایه‌ن بیت، ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر له‌ پیناو به‌رپه‌رچدانه‌وه‌ی ناره‌وا‌ییه‌کاندا گیانی بکاته‌ قوربانی» (کوشش و نوری، ۱۳۹۶: ۴). به‌م پێیه‌ ئه‌ده‌بیاتی به‌رهنگاریی یان ئه‌ده‌بیاتی رخصنه‌گرانه‌، جۆره‌ ئه‌ده‌بیاتیکی مولته‌زه‌مه‌ و هه‌موو ئه‌و نووسراوه‌ و شیعرانه‌ له‌خۆده‌گریت که‌ رخصنه‌ له‌ سته‌م و بیدادیی و زولم و زۆری حاکم و فه‌رمانه‌وا و کاربه‌ده‌ست و ده‌ست و پێوه‌نده‌کانیان ده‌گریت و ئه‌ده‌بیاتیکه‌ دژ به‌ هه‌موو ئه‌و لادانه‌ کۆمه‌لایه‌تی و ئه‌خلاق‌ی و ئاینیه‌انه‌ ده‌وه‌ستیه‌وه‌ که‌ کۆمه‌لگا به‌ره‌و هه‌لدێر ده‌به‌ن. ئه‌ده‌بیاتیکه‌ ئامانجی سه‌ره‌کی هۆشیارکردنه‌وه‌ و بزگار کردنی کۆمه‌لگایه‌ له‌ نه‌هامه‌تی و نادادیی.

ئێران و کوردستانی عێراق به‌ درێژایی میژووی خۆیان پێشه‌وا و پێشه‌نگی وه‌ستانه‌وه‌ بوونه‌ دژ به‌ زولم و داگیرکاری و سته‌مکاری. ئه‌ده‌بیاتیش به‌و پێیه‌ی رهنگدانه‌وه‌ی بارودۆخه‌ جیاوازه‌ کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی و که‌لتووورییه‌کانی کۆمه‌لگا‌که‌یه‌تی، هه‌میشه‌ ئه‌و بارودۆخه‌ی که‌ تییکه‌وتوو، تیییدا رهنگی‌داوه‌ته‌وه‌. له‌م رووه‌وه‌ ئه‌ده‌بیاتی هاوچه‌رخ‌ی هه‌ردوو نه‌ته‌وه‌ به‌ توندی کاریگه‌ر بوونه‌ به‌و شوێش و راپه‌رین و هه‌لگه‌رانه‌وانه‌ی که‌ دژ به‌ حاکمانی زالم و داگیرکه‌رانی بیانی و خراپه‌کارانی ناو‌خۆیی هه‌لگیرساون. به‌ واتایه‌کی‌ تر به‌رهمه‌کانیان کردوو‌ته‌ ئاوپه‌نه‌ی ژبانه‌ گشتیه‌ که‌ و لایه‌نگری دادگه‌ریی و ژباندۆستی بوونه‌. هه‌ریه‌که‌ له‌ فه‌رۆخی یه‌زدی و کامه‌ران موکری له‌ شاعیره‌ دیار و به‌رجه‌سته‌کانی ئه‌ده‌بیاتی فارسی و کوردین و وه‌کو شاعیرگه‌لیکی مولته‌زیم و خاوه‌ن هه‌لۆیست هه‌میشه‌ شیعه‌کانیان له‌ خزمه‌تی کۆی کۆمه‌لگادا بووه‌ و ویستوو‌یا‌نه‌ له‌ رتی قه‌له‌مه‌که‌یا‌نه‌وه‌ ده‌رد و ئازار و مه‌ینه‌تییه‌کانی خه‌لکی پيشان‌ به‌دن. ئه‌وان قه‌له‌مه‌که‌یا‌ن بۆ هۆشیارکردنه‌وه‌ی خه‌لکی له‌ خه‌وی غه‌فله‌ت و نه‌زانی به‌کارخستوو. بۆ خسته‌رووی کیشه‌کان و هه‌لۆیست وه‌رگرتن به‌رامبه‌ر بارودۆخه‌ کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی و ئاینیه‌کان (که‌ مه‌به‌ستی توپژینه‌وه‌که‌ی ئیمه‌یه‌) سوودیان له‌ چه‌مک‌گه‌لیکی هاوبه‌شی وه‌کوو ئازادیی، رخصنه‌گرتن له‌ نه‌شیاویی حاکم و فه‌رمانه‌وا ناو‌خۆییه‌کان، دژایه‌تی کردنی داگیرکه‌رانی ده‌ره‌کی و ده‌ست تێوه‌ردانه‌کانیان و کرده‌وه‌ی پیاوانی به‌ناو ئاینی وه‌رگرتوو و ویستوو‌یا‌نه‌ وپرای هۆشیارکردنه‌وه‌ی کۆمه‌لگا، دژ به‌ زولم و سته‌م و نادادییه‌ کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی و ئاینیه‌کان هانیا‌ن به‌دن.

۱-۱- بنه‌ماکانی ئەندێشەیی هەلۆیست وەرگرتن

هونەر و ئەدەبیات بە گشتی و شیعەر بە تایبەتی، بابەتە جیاوازه سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئایینی و کەلتووڕییەکان بە دوو شیوە بەیان دەکات. شیوەیەکیان خستنه‌رووی راسته‌وخۆیانەیی بابەتەکانە و ئەوی‌تریان ناراسته‌وخۆ و لە چوارچێوەی وێنەیی هونەریی و درکە و خوازه و هونەرەکانی تری رەوانبێژی و زمانی شیعربیدایە. شیعربیش لەو جۆرە هونەرەییە کە روانگەیی بۆ کۆمەڵگا بە شیوەی ناراسته‌وخۆییە. بەواتا شاعیران هەمیشە دەیانەوێت بە شیوەیەکی ناراسته‌وخۆ و بە زمانیکی شیعریی و لە دووتوێیی هونەریک لە هونەرەکانی رەوانبێژیدا دەرد و مەینەتی و کێشەکانی کۆمەڵگا بخەنەروو. لە میژووی ئەدەبیاتی کوردیی و فارسیشدا قوناییک نابینرێت کە بەرھەمی ئەدەبی تینیدا نەکەوتبێتە ژێر هەل و مەرج و بارودۆخە جیاوازه‌کانی کۆمەڵگاوه و رووداوه‌کانی ئەو قونایە لە شیعری شاعیرانی ئەو قونایەدا رەنگی نەدایبێتەوه. تەنانەت «کاتیک شاعیران ویستبێتیان بابەتیکیی لیریکیی یان حەماسیی بخەنەروو، رەھەندەکانی ئەو بابەتە سیاسی و کۆمەڵایەتیانە لە شیعەرەکانیدا بە ئاسانی هەستی پێدەکرێت» (محمودی نوسر، ۱۳۹۵: ۲). لەم روانگەییەوه لیکۆلینەوهی بەرھەمیکی ئەدەبی بۆخۆی شیوەیە کە لە ناسینی بارودۆخی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئایینی ئەو کۆمەڵگایە کە کاری لەسەر دەکرێت. بۆیە شاعیرانیش وەکو نوێنەر و چاوساگی کۆمەڵگا دژ بە نالەبارییەکانی کۆمەڵگا هاتوونەتە دەنگ و بەرامبەر هەموو کێشەکانی کۆمەڵگا وەستاوونەتەوه؛ بە کێشە کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئایینی و رەگەزییەکانیشەوه.

۱-۱-۱- هەلۆیستی کۆمەڵایەتی

شاعیر بێجگە لەوهی تاکیکی کۆی دەستەجەمعی کۆمەڵە، دواچار رەنگدانەوهی بیڕی ئەو لە رینگەیی دەقەکانییەوه وەک هزری کۆیەک روو لە کۆی کۆمەڵ دەکاتەوه. ئەمەش لە ئەنجامی ئەوه‌وهیە کە شاعیر خۆی بە بەشیک لە ژیانی گشتی کۆمەڵ زانیوه. رۆبێرت ئیسکارپیت‌سی فەرەنسی لە کتیبە کەیی خۆیدا لە ژێر ناوی سوتسیولوجیا / الأدب (کۆمەڵناسیی وێژە) بڵاوکراوهی سالی ۱۹۵۸ دەلێت: «ناکرێت نووسەر لە ژینگە و ناوەندە کۆمەڵایەتیە کەیی دابیرین. چونکە نابێ نووسەر لە کاریگەریی نووسەرەن و ژینگەیی کۆمەڵایەتی دوور بخرێتەوه» (کەمال سالی، ۲۰۱۲: ۴۰). ئەدەبی مولتەزەمیش لەگەڵ جوانکاریی و رازاندنەوه کەیدا کە جەوهەری خۆیەتی، پەيامی رەخنە و چاکسازی هەیه. بەجۆریک کە دەبێتە گیرەهوهی زۆر لەو رووداو و دیاردانەیی کە بەجۆریک لە جۆرەکان شاعیر لای نەشیاو و لاسەنگە. پەيوەندی نیوان دەق و وەرگر ئەنجامی دیدگای نووسەر و خۆببینەوهی خۆینەرە. هەربۆیە «رەخنەیی کۆمەڵایەتی بۆخۆی گەرانه لە دووی پەيوەندی نیوان ئەدەب و کۆمەڵگا و دۆزینەوهی ئەو کاریگەریی و کارلیک کەرنەوهی کە لە نیوانیاندا هەیه» (گەردی و کەمال، ۲۰۱۲: ۸)

لە کاتی رەت کردنەوه و هەلۆیست وەرگرتندا دەقی ئەدەبی راسته‌وخۆ روو لە بەرامبەر دەکات و لاسەنگییەکان پیشان دەدات و رەخنەیی لێ دەگرێت. لێرەدا هەندی جار ئامانجی ئەدەب دەکرێتە قوربانیی پەيامی دەقە کە؛ چونکە دەق مولتەزەم کراوه بە گۆیزانەوهی دۆخیکیی دەرەکی کە دەبێ شاعیر لەگەڵ دۆخی ناوه‌وه (خەیاڵ و هەست و سۆز) دۆخیکیی هارمۆنی و گونجاو دروست بکات بۆ

ئەوێ بە زیندوویی لای وەرگر بۆمینیتهوه. دۆخی نالهباری کۆمەل، نوسهران و شاعیران دەخاتە حالەتیکهوه به دواى چارهسەرى ئەو لاسەنگى و نالهباریه‌دا بن و هه‌ول بدهن به باشترین شیوه‌و ئەو دۆخه‌ له‌ شیعه‌کانیاندا به‌رجه‌سته‌بکه‌ن و سه‌ربارى هۆشيار کردنه‌وه‌ى کۆمه‌ل به‌رامبه‌ر ئەو دۆخه‌، له‌ هه‌ولێ چاره‌سەرى کیشه‌کانیشدان. له‌ سه‌ده‌ى بیسته‌مدا که‌ گۆرانه‌ زانستی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان خێرابوون، ئەده‌بیش ناوه‌ندیکی کاربگه‌ریی ئەو نوێگه‌رییه‌ بووه‌ و کارى هه‌لته‌کاندى زۆر له‌ گرفته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و نیشاندانیان بووه‌. به‌ هیواى ئەوه‌ى وەرگر و گوێگر بگۆیزینه‌وه‌ بۆ ئەو باره‌ بالا و گونجاوه‌ى که‌ شاعیران ویستووینه‌.

۱-۲- هەلۆیستی سیاسى

سیاسه‌ت یان رامبارى ئاراسته‌که‌رى کۆى کایه‌کانى ژيانى کۆمه‌لگایه‌، واته‌ سه‌رخان و ژێرخانى کۆمه‌ل په‌یوه‌ست کراوه‌ به‌ چۆنیه‌تى سیاسه‌ت کردن و به‌رپۆه‌بردنى کۆمه‌له‌وه‌. ئەده‌ب به‌ گشتى و شیعه‌ به‌ تایبه‌تى وه‌ک سه‌رخانى رۆشنییریى کۆمه‌ل په‌یوه‌ندى کار و کاردانه‌وه‌ى له‌گه‌ل دۆخى رامبارى کۆمه‌لدا هه‌یه‌. بۆ نمونه‌، کاره‌ساتى جه‌نگ و ئاشتى و گۆرانکارییه‌کان و شۆرش و راپه‌رینه‌کان ده‌بنه‌ به‌شیک له‌ هه‌وین و هۆکارى له‌دایک بوونى ده‌قیکی شیعیی. به‌ پێچه‌وانه‌شه‌وه‌ له‌ دۆخه‌ قورس و گرانه‌کاندا سه‌روود و موناخاته‌کان ده‌بنه‌ به‌شیک له‌ هه‌ست و بیرى کۆمه‌ل. هه‌ر بۆیه‌ «هونه‌ر وردبوونه‌وه‌ى راسته‌وخۆیه‌ له‌ گۆیزانه‌وه‌ى راستى و تێروانین به‌ شیوه‌ى وینه‌ی» (مسته‌فا په‌سول، ۱۹۶۷: ۲۰۰). واته‌ ژيانى خه‌لک له‌ وینه‌ى شیعیی و چه‌شنه‌کانى تری ئەده‌به‌دا ره‌نگى داوه‌ته‌وه‌. رۆژه‌لات به‌ گشتى و گه‌لى فارس و کورد به‌تایبه‌تى به‌هۆى میژووى رامبارى خۆیان و کاربگه‌رى رووداوه‌ جیاجیاکانى ده‌ورووبه‌ریان هه‌میشه‌ له‌ جه‌نگ و شۆرش و راپه‌ریندا بوون و بۆ کاربگه‌رییه‌ بچوکه‌کانیش زیندانى کردن و له‌ سیداره‌دان بووه‌ به‌ به‌شیک له‌ ئەده‌بى به‌ره‌نگاریی و هه‌ر له‌وێه‌ هه‌لۆیستی په‌ت کردنه‌وه‌ و دژایه‌تى کردنى سه‌تمکاریی لێ هاتوووته‌ به‌ره‌م و له‌ ده‌قه‌ ئەده‌بیه‌ییه‌کاندا ره‌نگیداوه‌ته‌وه‌. چونکه‌ «ئه‌ته‌وه‌ى تیکۆشه‌ر پێویستی به‌ وێژه‌ و شیعیی به‌رگه‌ری هه‌یه‌، وه‌ک ئەوه‌ى که‌ پێویستی به‌ خواردن و خواردنه‌وه‌ هه‌یه‌، ئەویش ده‌بێ له‌ خزمه‌ت کیشه‌ سه‌ره‌کییه‌کان و هیوا و ئامانجه‌کاندا بێ و له‌ پیناو جێ به‌جێ بوونیاندا خه‌بات بکات» (مه‌عروف، ۲۰۰۳: ۴۳)

ئه‌ته‌وه‌ى کورد و فارس له‌ زۆر قوناغدا له‌ چه‌شنى سه‌تم و زۆرداریی، ناوخۆبى بێت یان ده‌ره‌کى، هاوشیوه‌ى یه‌کن و هه‌میشه‌ که‌سانى رۆشنییر و شاعیر و نوسه‌ر به‌ ئەرکى خۆیان یان زانیوه‌ دژ به‌و سه‌تمانه‌ خه‌بات بکه‌ن و قه‌له‌مه‌کانیان بۆ ئەو مه‌به‌سته‌ به‌کاربه‌ینن. چونکه‌ له‌ هه‌موو قوناغیکدا «شیعه‌ بۆ دۆزینه‌وه‌ و چاره‌کردنى ده‌ره‌کانى ناو کۆمه‌ل و بۆ رازاندنه‌وه‌ و شیرین کردنى ژيانه‌، بۆ به‌هیز بوونى وه‌ر و زاته‌، بۆ زال بوونه‌ به‌سه‌ر که‌ند و کۆسپه‌کانى رێگای ژيان، له‌ چوارچێه‌ى هونه‌رى د‌ل‌گ‌یردا» (سابیر، ۲۰۰۵: ۵۱۱). هه‌ر بۆیه‌ شیعه‌ له‌ دۆخیکى ناجۆرى سیاسیدا ناتوانیت بێ ئاراسته‌ى هۆشیاریی درێژه‌ به‌ خۆى بدات. شاعیرانى هه‌لگه‌رى هه‌ر ئابدۆلۆزیایه‌ک بن، دواچار خاوه‌نى بێر و هه‌ستى مرۆفانه‌ى خۆیان و روداوه‌کان ده‌بنه‌ سه‌رچاوه‌ى نوسینی چه‌ندین ده‌قی شیعیی.

۱-۱-۳- هه‌لۆیستی ئایینی

به درێژایی میژوو، ئایین ئه‌و بابته کۆمه‌لایه‌تی و ره‌وشتی و فله‌سه‌فیه‌یه بووه که زۆرتین گفتوگۆ و مشتومری له‌باره‌وه کراوه. ئه‌مه‌ش له‌ ئه‌نجامی دیدگای جیاواز و نوی بۆ پیرۆزییه‌کان، یاخود شیوازی په‌یره‌وکردنی ره‌وشته ئایینییه‌کان بووه. به واتایه‌کی تر، ئه‌وه‌نده‌ی نووسین له‌ باره‌ی بنه‌ما جێگیره‌کانی ئایینه‌وه جێگه‌ی تیرامانی ئه‌دیبان و فه‌یله‌سوفان بووه، هه‌ینده‌ش کرداری پیاوانی خوا و ره‌شوکی ئایینی شایانی قسه‌ له‌سه‌رکردن بووه. ئه‌وه‌ی له‌ کۆمه‌لگادا له‌ پیاوانی ئایینی چاوه‌پروان ده‌کریت، بریتیه‌ له‌ ئامۆژگاری و پیشان دانی رێگه‌ی راست و کرده‌وه‌ی چاک و گوفتاری چاک. به‌لام هه‌ر کات کرداریکی پێچه‌وانه‌یان لێ‌ده‌بینیت، لای نووسه‌ر و شاعیران ده‌بیته‌ جێگه‌ی سه‌رنج. ره‌نگه‌ ئه‌م سه‌رنج و ره‌ت‌کردنه‌وه هه‌ندێ جار بیه‌ته هۆکاری په‌رچه‌کرداری سۆزداریه‌یه‌ی ئایین‌دۆستان، به‌بێ ئه‌وه‌ی تیرامانیان بۆ کرداری نابه‌جیی پیاوانی ئایینی هه‌بێ. لای شاعیران و نووسه‌رانیش به‌ر په‌رچه‌دانه‌وه‌ی ئه‌و تیروانینه‌ کۆپراوه‌ ئه‌رکیکی ئه‌خلاقی و مرۆفانه‌ بووه، چونکه «نه‌ری سه‌ره‌تای جوله‌یه له‌ مه‌ودای ئه‌ری‌کردندا» (یوسف، ۲۰۰۲: ۲۳۷). کاتیک هۆشیارییه‌ک ده‌باره‌ی ئه‌و دیدگا زاله‌ ده‌دریت، جوله‌یه‌کی وه‌رگرانه و پێچه‌وانه له‌ کۆمه‌ل چاوه‌ری ده‌کریت. هه‌ر بۆیه «وزه‌ی ئه‌ده‌ب و هونه‌ریش له‌وه‌دایه لایه‌نگری پرسه‌کانی مرۆف بیه‌ت». (فریق حه‌سه‌ن، ۲۰۱۰: ۱۰۸). بۆنه ئایینییه‌کان و سته‌می سیاسی-ئایینی (فه‌رمانه‌وا)یش جێگه‌ی ره‌خنه و ره‌ت‌کردنه‌وه بووه له‌ ناو ده‌قی زۆربه‌ی شاعیرانی کورد و فارسدا. هه‌ر بۆ نمونه‌ پیره‌مێردی شاعیر که رۆلێکی به‌رچاوی هه‌بووه له‌ زیندووکردنه‌وه‌ی بۆنه‌یه‌کی نه‌ته‌وه‌یی وه‌ک نه‌ورۆزدا، هه‌میشه تووشی هه‌لۆیستی کالفامانه‌ی پیاوانی ئایینی بووه‌ته‌وه. هه‌ر ئه‌م هه‌لۆیسته‌ش بووه به‌ سه‌رچاوه‌ی زۆری ده‌قی شیعری که له‌ کاردانه‌وه‌ی ئه‌و هه‌لۆیسته‌ کالفامانه‌دا هۆنراونه‌ته‌وه.

له‌م توێژینه‌وه‌یه‌دا رێبازی وه‌سف-شیکاری به‌کارهاتوه و ئامانجی توێژینه‌وه ناساندن و خستنه‌رووی دیدگای هاوبه‌شی هه‌ر دوو شاعیر به‌رامبه‌ر کیشه‌کانی کۆمه‌لگا بووه. بۆ ئاماژه به‌ هۆکاری سه‌ره‌کی هه‌لبژاردنی ته‌وه‌ره‌که‌ش ده‌بێ ئه‌و راستیه‌ بده‌رکێنین که به‌و پێیه‌ی توێژینه‌وه‌که ده‌چیته‌خانه‌ی ئه‌ده‌بیاتی به‌راوردکاریه‌وه، زانین و ئاشنایه‌تی به‌ ئه‌ده‌بیاتی گهلانی تر یه‌کیه له‌ هۆکاره‌کانی هه‌لبژاردنی ئه‌م بابته. چونکه ده‌کریت شیوازی ژبانی هاوبه‌ش، به‌ره‌می ئه‌ده‌بی لیکچوو یان نزیک له‌یه‌ک به‌ره‌م به‌پێیت. زانینی ئه‌وه‌ی که بارودۆخی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی و ئایینی چۆن له‌ شیعری شاعیران به‌ تابه‌ت فه‌روخی یه‌زدی و کامه‌ران موکرییدا ره‌نگیداوه‌ته‌وه، هۆکاریکی تری ئه‌م هه‌لبژاردنه‌یه. توێژینه‌وه‌که به‌سه‌ر دوو ته‌وه‌ردا دابه‌شکراوه:

۱- ته‌وه‌ری یه‌که‌م به‌ شیوه‌یه‌کی تیۆریک باس له «هه‌لۆیست» له‌ ئه‌ده‌بدا ده‌کا، له‌ گه‌ل خستنه‌رووی بنه‌ماکانی هه‌لۆیست‌وه‌رگرتن که خۆی له‌ بنه‌ما کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی و ئایینییه‌کاندا ده‌بینته‌وه. ئه‌مه‌ وێرای باسکردنی کورته‌یه‌ک له‌ ژبانی هه‌ردوو شاعیر.

۲- ته‌وه‌ری دووهمی توێژینه‌وه‌که جگه له‌ باسکردنی هه‌لۆیست له‌ ئه‌ده‌بیاتی کوردی و فارسی و باسکردنی هه‌لۆیست لای هه‌ردوو شاعیری ناوداری ئه‌ده‌بی فارسی و کوردی، به‌ هه‌تانه‌وه‌ی نمونه‌ی شیعری هه‌ردوو شاعیر باس له‌ گرنه‌ترین ئه‌و دپارده و حاله‌تانه ده‌کا که هه‌ردوو شاعیر

بە شیعەرەکانیان بەرامبەری ھەلۆیستیان نواندوو. بەتایبەت دیاردە کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئایینیەکان.

۱-۲-۲- زیاننامە

۱-۲-۱- کورتەبەک لە ژبانی سیاسی و ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی کامەرانی موکری

محەممەد ئەحمەد تەھا (کامەرانی موکری) لە ساڵی ۱۹۲۹ لە گەرەکی دەرهگەزێ شارێ سلیمانی لەدایک بوو (ئاگرین، ۲۰۱۰: ۲۷). کەشی خیزانی و شوینی گەورەبوونی (سلیمانی) پالنهەری گەورەن بۆ بەهەری شیعیری و ھەوینی زۆر لە ھۆنراوە ئاگرینەکانی. سەرھەد حوسین قادر دەلی: «ئەو ھۆکارانە کە پالیان بە محەممەدەو نا بۆ چوونەناو کۆری خەبات، چەوساندنەوھی میللەت بوو لەلایەن رژیمی پادشایەتیەو» (حوسین قادر، ۲۰۱۵: ۱۰۱). کامەرانی ھەر لە تەمەنی چوار دە ساڵیەو ئاشناوەتی لە گەل دونیای کتیب و خویندەو دا پەیدا دەکات و دەکەوێتە بەر کاریگەری ڕۆشنبیری سەردەمە کە یەو. جیا لە سروشتی شاعیرایەتی، خودی کامەرانی کە بە ھەریەکی خودادادی بوو، باوکی و ئەخۆلی کاکیشی بۆ شیعەر ھۆننەو ھانیانداو. یە کەم نوسینی ئەدەبیەتی دەگەریتەو بۆ ساڵی ۱۹۴۶ کە بە ناویشانی «تاقە گەوھەریک» لە گۆفاری گەلاوێژدا بڵاوی کردوو تەو.

سەبارەت بە بیری سیاسی و ڕۆشنبیری کامەرانی، بەرھەمەکانی شاھیدی ئەو دەدەن کە لە گەل چینی ھەژار و ژێردەستەدا بوو و لە جیگە یە کدا دەلیت: «ھەمیشە لە گەل ھەستی ڕەنجبەردام». کامەرانی لە زۆریە خۆپیشاندانەکانی سلیمانی و لە چەندان شارێ بەغداد وتاری ھەبوو و بە شیوازیکی ئاگرین، سۆز و بیری ئەو خەلکە گەشاندوو تەو بۆ بەرپەرچدانەوھی ستەمی دەسەلاتی فەرمانرەوا. شاعیر زۆرجار باجی بیری ئازادیخوازی خۆی داو و «لە ژبانی دا ھەق دە جار خراو تە زیندانەو» (موکری، ۱۹۹۷: ۳۵)، کە ھەر ھەمووی پەیوھندی بە بیری ئازادیخوازی خودی خۆیەو ھەبوو. سەبارەت بە نوسین و لایەنی ڕۆشنبیری شاعیر، کامەرانی خاوەنی کۆمەڵە چیرۆکیک و بەرھەمیکی شانۆییە کە لە ساڵی ۱۹۴۶ لە شانۆگەری لە پینا و نیشتمانی ڕۆلی گیرا و لە ھەریە کە لە شانۆگەرییەکانی کاوھی ئاسنگەر لە ساڵی ۱۹۵۹ و البوسا لە ساڵی ۱۹۵۲ وەکو ئەکتەر ڕۆلی ھەبوو. چەندین کتیبی ئەدەبی و میژوووی نووسبوو و لە بواری ڕۆژنامە گەریشدا سەرنووسەری گۆفاری ڕۆژی نووی بوو کە لە ساڵی ۱۹۶۰ لە شارێ سلیمانی دەردەچوو. ماوھە کیش سەرپەرشتیی گۆفاری سلیمانی کردوو کە شارەوانی سلیمانی لە ساڵی ۱۹۶۸ دەری دەکرد. کۆتا پۆستی ڕۆشنبیری جیگری سەرۆکی لقی سلیمانی یە کیتی نووسەرانی کورد بوو و لە ساڵی ۱۹۷۲ تا ساڵی ۱۹۷۵ لە زانکۆی سەلاحەدین مامۆستای زۆر لە بابەتەکانی پرۆگرامەکانی خویندن بوو و سەرنجام لە کاتژمێر ۸:۴۵ دەقیقە ئیوارە ۱۲/۷/ ۱۹۸۶ کۆچی دوایی کردوو. (ئاگرین، ۲۰۱۰: ۲۸-۳۰)

۱-۲-۲- کورتەبەک لە ژبانی سیاسی و ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی فەروخی یەزدی

میرزا محەممەد کوری محەممەد ئیبراھیم سەمسارزادە یەزدی لە ساڵی ۱۲۶۸ی کۆچی ھەتاوی بەرامبەر بە ۱۸۸۹ی زایینی لە شارێ یەزد لە خیزانیکی ئاست مامناوھند لەدایک بوو. بە ھۆی

که مده‌ستیی و هه‌ژارییه‌وه نه‌یتوانیوه پله‌کانی خویندن به ته‌واویی تیپه‌ربنیت و دوای فیربوونی زمانی فارسی و ئاشنایه‌تی په‌یداکردنیکه سه‌ره‌تایی له‌گه‌ل زمانی عه‌ره‌بی ده‌ستی کردووه‌ته کارکردن به مه‌به‌ستی دابین کردنی بژیویی ژینانی. ئەو له سه‌ره‌تای شۆرشه‌ی مه‌شرووته‌دا په‌یوه‌ندی کردووه به ئازادبخوازه‌کانه‌وه و به وته و شیعر و کرداره ئینقلابیه‌کانی له به‌رامبه‌ر زۆلم و سته‌می ضعیف الدوله قشقایه‌ی حاکمی ئەوکاتی یه‌زد وه‌ستاوه‌ته‌وه و له سالی ۱۲۸۴ی کۆچیه‌ی هه‌تاویی به‌هۆی نووسینه‌ی شیعریکه‌ی شۆرشگه‌یرانه‌وه که له ستایشه‌ی ئازادیدا نووسیوووی خراوه‌ته‌ زیندانه‌وه و به فه‌رمانی حاکمی ناوبراو لێوه‌کانیان دووریوه‌ته‌وه. فه‌روخی یه‌زدی دوای یه‌ک دوو مانگ زیندانی توانی له زیندانه‌وه به‌ره‌و تاران هه‌لبیت.

کاتیک شاعیر ته‌مه‌نی گه‌یشتووه به بیست و دوو سال، به‌هۆی شیعر و وتاره تونده‌کانیه‌وه بووه به جیه‌ی سه‌رنجی ئازادبخوازان و ناوبانگی په‌یداکردووه. فه‌روخی له سه‌رده‌می سه‌رۆک وه‌زیرایه‌تی و شوق الدوله‌ دا به‌هۆی ئەو ریکه‌وته‌ شوومه‌ی که له سالی ۱۹۱۹ی زاینیه‌ی له نیوان ئیران و ولاته‌ رۆژئاوایه‌کاندا واژووکر، هاته‌ده‌نگ و به توندی دژی وه‌ستایه‌وه و به‌م هۆیه‌وه ماوه‌یه‌ک خرایه‌وه زیندان. له سه‌رده‌می ره‌زا خانیشدا له سالی ۱۲۹۲ی کۆچیه‌ی هه‌تاویی جاریکه‌ی تر بو ماوه‌یه‌ک خرایه‌وه کونجی به‌ندیخانه‌وه. فه‌روخی له تاران چه‌ندین وتار و شیعره‌ی له رۆژنامه جیاجیاکاندا بلاکردووه‌ته‌وه و له سالی ۱۳۰۰ی کۆچیه‌ی هه‌تاویی به زه‌حمه‌تیکه‌ی زۆر توانی ئیمتیازی رۆژنامه‌ی *طوفان* وه‌ربگریت و له‌گه‌ل ئەوه‌ی چه‌ندین جار رینگه‌ له بلاکردنه‌وه‌ی گیرا، به‌لام هه‌رجاره و له ژیر ناویکی تر و به سوود وه‌رگرتن له ئیمتیازی رۆژنامه‌ی تر درێژه‌ی ده‌دا به ده‌کردنی رۆژنامه‌که‌ی. ئەم رۆژنامه‌یه‌ به بلاکردنه‌وه‌ی وتاری ئاگرین و توند دژ به سته‌م و زۆرداری، بوو به گرنگترین و پر فرۆشترین رۆژنامه‌ی سه‌رده‌مه‌که‌ی خۆی. کاتیکیش په‌خشه‌که‌ی راگیرا، فه‌روخی بوخۆی له کووچه و کۆلانه‌کاندا بلای ده‌کرده‌وه. ئەم رۆژنامه‌یه‌ به درێژی ته‌مه‌نی پازده جار رینگه‌ له بلاکردنه‌وه‌ی گیراوه.

فه‌روخی یه‌زدی له سالی ۱۳۰۷ی هه‌تاویی بوو به نوینه‌ری خه‌لکی یه‌زد له په‌رله‌مانی ئیران و یه‌کیک بووه له په‌رله‌مانتاره‌ چالاکه‌کانی که‌مه‌ نه‌ته‌وه‌کان. فه‌روخی له کۆتایی ئەو خوله‌ی په‌رله‌مان، له ئیران هه‌لات و له رینگه‌ی رووسیایه‌ رویشت بو ئەلمانیا. له ئەلمانیاش ده‌ستبه‌رداری نووسینه‌ی وتاری ئاگرین و شۆرشگه‌یرانه‌ نه‌بوو و تا سه‌ره‌نجام ده‌وله‌تی ئەلمانیا ناچاره‌ی کرد خاکی ئەلمانیا به‌جیه‌ی به‌یلت و بگه‌ریته‌وه بو تاران. فه‌روخی دوای گه‌رانه‌وه‌ی جاریکه‌ی تر ده‌ستی کرده‌ ده‌کردنی خولی دووه‌می رۆژنامه‌ی *طوفان* و دوای چه‌ندین جار راگرتن سه‌ره‌نجام کۆتا ژماره‌ی له سالی ۱۳۰۷دا بلاکرده‌وه. ئەو جگه‌ له رۆژنامه‌ی *طوفان* له هه‌ر یه‌ک له رۆژنامه‌کانی *ستاره‌ی شرق* و *پیکار* و *طلیعه‌ آینه* و *افکار* دا وتار و نووسینه‌ی بلاکردووه‌ته‌وه. ئەو به درێژایی ته‌مه‌نی به‌هۆی هه‌لوپست و په‌خنه‌کانیه‌وه چه‌ندین جار خراوه‌ته‌ زیندان و یه‌ک جاریش له زیندان هه‌ولێ خۆکوشتنی داوه و سه‌ره‌نجام له سالی ۱۳۱۸ی کۆچیه‌ی هه‌تاویی به‌رامبه‌ر به سالی ۱۹۳۹ی زاینیه‌ی به شیوه‌یه‌کی گومانایی و ناشرین و نامرۆفانه له ته‌مه‌نی ۵۱ سالییدا له زیندان کوژرا. هۆکاری مردنه‌که‌یان گه‌راندوه‌وه بو توشبوونی به نه‌خۆشیه‌ی مه‌لاریا. به‌لام راستیه‌که‌ی ئەوه‌یه‌ که به ده‌ستی دکتۆر ئەحمه‌دی و له رینگه‌ی ده‌رزیه‌ی و به یارمه‌تی چه‌ند که‌سیکی تر کوژراوه. به‌ره‌مه‌

بەناوبانگە کە ی شاعیر، دیوانە شیعرییە کە یه‌تی که خۆی له قەسیدە و غەزەل و قیتعە (پارچە) و چوارینە کانیدا دەبینیتەوه و چەندین جار له چاپ دراوه.^۱

۲- هه‌لۆیستی ئەدەبی و بنه‌ماکانی

۲-۱- هه‌لۆیست له وێژە کوردیدا

گەلی کورد له‌وه‌ته‌ی له‌سه‌ر ئەم خاکە نیشته‌جێ بووه و خۆی ناسیوه به‌ر داگیرکاری و سته‌می دەسه‌لاتە بالاکان کەوتوووه و هه‌میشه له‌لایەن نەبەرە کانییەوه رۆوبەرۆوی زۆلم و سته‌م بووه‌ته‌وه. ئەدەبیش به‌و پێیە ی رەنگدانەوه‌ی بارودۆخە کە یه‌تی، ئەو بارودۆخە ناله‌بارە ی کوردستان رەنگریژی کردوووه و له‌ شیعەر و نووسینی شاعیران و نووسەراندان رەنگی داوه‌ته‌وه. به‌ واتایە کی تر ئەدەبی کوردی پەر له‌ هاوار و گێرانه‌وه‌ی به‌سه‌رهات و به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی چینیایه‌تی و نه‌ته‌وایه‌تی. بۆیه له‌ حاله‌تیکی له‌و شیوه‌یه‌دا که «شاعیر دەزانیت ژیان له‌ گه‌لێدا نا‌کۆک و ناجۆره، راسته‌وخۆ پەنادەبات بۆ هێزیک، رزگارکەرێک که له‌و باره‌ ناهه‌مواره‌دا هاوسه‌نگی بۆ دروستبکات» (قەرەداخی، ۲۰۰۲: ۳۹). دۆخی ژبانی ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی هۆکاریکی گه‌وره‌ بووه که هه‌ر له‌ سه‌ره‌تای نووسین و تۆمارکردنی ئەدەبی کوردییه‌وه هه‌ست به‌م هاوار و هه‌لۆیسته‌ی شاعیرانی وه‌ کوو ئەحمەدی خانی، نالی، سالم، حاجی قادر کۆبی و بیکه‌س تا ده‌گات به‌ کامه‌ران موکری و دوا ی ئەویش بکریت. ئەدەبی کوردی هه‌رچه‌نده‌ خاوه‌نی روخسار و تاییه‌تمه‌ندیی خۆیه‌تی، له‌ گه‌ل ئەوه‌شدا هاوشانی میژوو پرە له‌ هه‌لۆیستی جوامیرانه‌ی نه‌ته‌وه‌یی. بۆ نموونه، داستانی «قه‌لای دم دم» ئە گه‌ر وه‌ کو رۆمان تۆمارنه‌کرایه، ئیستا خاوه‌نی داستانیکی وه‌ها نه‌بووین و میژووش ته‌نها رۆداوه گه‌وره‌کان ده‌گێریته‌وه. شاعیران رۆلێکی گه‌وره‌یان هه‌یه له‌ هێشتنه‌وه و نه‌فه‌وتانی داستانه‌کان و تیاشیدا به‌ده‌ر له‌ هونه‌ره‌که هه‌ولێاندان به‌رامبه‌ر هه‌موو ناله‌باری و ناجۆرییه‌ک هه‌لۆیست بنوین. مه‌به‌ست له‌ هه‌لۆیست، وه‌ستانه‌وه‌ی نووسه‌ره. به‌ جوړیک «شاعیر له‌ به‌رامبه‌ر دونیادا ده‌وه‌ستیته‌وه. ه‌ی ئەوه‌یه ناتوانی به‌وه‌ رازی بی که هه‌یه» (کۆمه‌لێک نووسه‌ر، ۲۰۰۱: ۹۹). هۆکاری مانه‌وه‌ی کوردیش له‌م خاکه‌دا هه‌لۆیستی رامیاری و کۆمه‌لایه‌تی خۆیه‌تی. ئە گینا جوگرافیا که ی پرە له‌ جیگه و کانی خویناوی که دوژمنان به‌ ناحق رشتووین. کامه‌ران موکرییش که رۆله‌ی دوا ی جه‌نگی یه‌که‌می جیهانییه و له‌ شاریکی گه‌وره‌ی وه‌ک سلیمانی‌دا گه‌وره‌بووه، به‌ره‌مه‌کانی پرە له‌ هه‌لۆیستی نه‌ته‌وه‌یی و سیاسی و به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی نادادی کۆمه‌لایه‌تی و ئابووری.

۲-۱-۱- هه‌لۆیستی ئەدەبی لای کامه‌ران موکری

کامه‌ران موکری هه‌موو ژبانی له‌ شاریکدا به‌سه‌ربردوووه که به‌ درێژایی میژووی سه‌ده‌ی بیسته‌م بۆ به‌رپه‌رچدانه‌وه و خۆپیشاندان به‌رامبه‌ر فه‌رمانه‌وا ی سته‌مکار له‌ ریزی پیشه‌وه‌ی شاره‌کانی تر بووه. شاعیر ئەدەب به‌ په‌یوه‌ستداری راسته‌وخۆ ده‌زانیت به‌ ژبانی خه‌لکییه‌وه و ده‌لێت: «ئە و نووسینه‌ی له‌ ئایدۆلۆجیا یه‌که‌وه هه‌لنه‌قولاییت وشکه، بیسوده. نووسین رابواردن نییه، ده‌برینی بیروباوه‌ر و هه‌سته به‌ ئازار و ئاواته‌وه» (ئاگرین، ۲۰۱۳: ۴۱). مه‌به‌ست له‌ ئایدۆلۆجیا لای کامه‌ران موکری پشتیوانی خه‌لکی چه‌وساوه‌یه. هه‌ر بۆیه له‌ دیوانه‌که‌یدا به‌ ریزه‌وه‌ باس له‌ شۆرشگێرانی دنیا

^۱ بۆ زانیاری زیاتر له‌ سه‌ر ژبانی شاعیر برونه‌ هه‌ر یه‌که له‌ (فرشادمه‌ر، ۱۳۸۹: ۳۰۱-۳۰۲) و (پوره‌ه‌شمی، ۱۳۸۹: ۶۸-۷۰).

ده کات و ده لیت خۆزگه له ولاته که ی خۆمدا (کوردستان) په یکه بۆ ئه و خه لکه ئازادپه خواز و شۆرشگێرانه دروست بکرایه. هه وینی شیعیی لای کامهران موکریی به زۆری ژبانی راسته قینه ی گه له که یه تی. واته ئه ده ب لای کامهران مولته زه مه (په یوه ستداره) به ژبانی خه لکه وه. «کامهران باوه ری وایه هۆنراوه فکریه. ناکریت هۆنراوه بکریت به قوربانی سه روا. به لام ده کریت سه روا لاسنگ بکریت بۆ بیریکی به هیز» (حسن البصیر، ۱۹۶۰: ۳۹). هه لویست لای کامهران جا ده باره ی هه ر بابه ت و دیارده یه ک بیت ئامانج لئی جوانتر کردنی سیمای ژبان و دادگه ربی و نووی بوونه وه ی ژبان به و شیوازه ی که شاعیر له هۆنراوه کانیدا پیشانمان ده دات. له م سۆنگه یه وه به پشت به ستن به شیعه رکانی له به شه کانی دواتردا باس له هه لویستی شاعیر ده که ین ده باره ی دیارده سیاسی و کۆمه لایه تی و ئاینیه کانی قۆناغه که ی.

۲-۲- هه لویست له ئه ده بی فارسیدا

هه لویستی ئه ده بی یان به واتایه کی تر ئه ده بی نارازی و ره خه گرانه به و جۆره له به ره مه می ئه ده بی ده گو تریت که هه لگری رۆحیه تیکی ره خه گرانه یه له به رامبه ر دۆخی ناله باری کۆمه لگا له هه موو رووه کانه وه. ئه ده بی فارسیش وه ک هه ر ئه ده بیاتیکی تر بیه ش نییه له م جۆره ئه ده به. چونکه شاعیرانی ئیران-زه مین هه میشه دژ به نه هه مه تی و ناله بارییه کانی ناو کۆمه لگا وه ستانه ته وه و خۆیان به به شیک له ئازار و مه ینه تییه کانی گه له که یان زانیوه و گه له که یان له ناخۆشی و ناله باری و نه هه مه تیدا به ته نها به جی نه هیشته وه. له م رووه وه به شیک زۆری ئه ده بیاتی فارسی بۆ ئه م بابه ته ته رخان کراوه و ده توانریت بگو تریت ئه م جۆره ئه ده بیاته میژویه کی دیرینه ی هه یه و له پایه سه ره کییه کانی شاعر و په خشان فارسی داده نریت. «پیشه نگی ئه ده بی ره خه گرانه له شیعه ردا ده گه رپته وه بۆ سه ده کانی سییه م تا پینجه می کۆچی و به دیار بکراوی بۆ هه ریه که له ناسر خه سه رو و سنائی. دوا ی ئه و شاعیرانه ش هه ر یه ک له نیزامی گه نه جه ویی، خاقانی، خه بیام نه یشابوری، سه عدی، خواجووی کرمانی، حافظ، جامی، سائیب و به هار تا رۆژگاری ئه مروش، زۆربه ی شاعیران به چاکه کانیا ن گوتوه چاک و خراپه کانیشیا ن ره ت کردووه ته وه و دژ به هه ر جۆره ناشرینی و ناراستی و نادادپه ره ربی و زولم و سته م و نایه کسانیه ک وه ستانه ته وه و هه لویستی جیددییا ن هه بووه» (پشت دار، ۱۹۸۹: ۱).

۲-۲-۱- هه لویستی ئه ده بی لای فه رۆخی یه زدی

فه رۆخی یه زدی وه ک شاعیریکی سه رده می مه شرووته، له ژیر کاریگه ربی شۆرش مه شرووته دا ئه ندیشه و فکره کانی خۆی ده برپوه و له به رامبه ر هه موو زولم و نادادپه ره ربی و نایه کسانیه کانی کۆمه لگادا هه لویستی تایبه تی خۆی هه بووه و هه میشه ئه ندیشه کانی خۆی له چوارچێوه ی غه زه ل و چوارینه و دیوانه شیعییه که یدا خسته وه ته به رباس. بۆیه ده توانین بلین شیعی فه رۆخی یه زدی ئاوینه ی هه موو غه م و هه ممیکی وردی شاعیر بووه و ئه وه ی له شیعه رکانیدا هاتوه، کاریگه ربی قولیا ن له سه ر ژبانی شاعیر به جی نه هیشته وه. ئینجا خراونه ته قالبی ئه ده بییه وه. زۆریک له شیعه رکانی فه رۆخی که له رۆژنامه ی طوفان دا بلاو کراوه ته وه، هه لگری بیر ره خه گرانه بووه. «ئه و له سه ره وه ی لاپه ره ی یه که می ئه م رۆژنامه یه دا چوارینه کانی خۆی که له توندترین ره خه سیاسی و

کۆمەلایەتییه کانی پیکهاتبوون، بلاوده کردهوه. تهنانت له شیعره لیریکی و عاشقانییه کانشیدا به سوده رگرتن له جوانترین وینهی هونهری بارودۆخی ئالۆزی کۆمه لگای ده خسته ژیر نهشتهری رهخه و گازندهوه» (مدرس زاده و دیگران، ۱۳۹۲: ۷). بۆیه به له بهرچا و گرتنی ئه و تایبه تمه ندییهی شاعیر که به شاعیریکی رهخه گر و نارازی سهردهمی خۆی داده نریت، تیشک ده خهینه سه ر چند نمونه یه کی شیعری شاعیر که تایبه تن به رهخه گرتن و هه لۆیست وه رگرتن به رامبه ر به ناله باریی کۆمه لگای ئیرانی له رووی سیاسی و کۆمه لایه تی و ئایینییه وه.

۲-۳- بنه ماکانی ئەندیشهی هه لۆیستی ئەدەبی لای هه ردوو شاعیر

هاوشیوهی زۆریکی له شاعیران و نووسه رانی تر، ناوه رۆکی سیاسی و کۆمه لایه تی و ئایینی له پایه سه ره کییه کانی شیعری هه ردوو شاعیر داده نریت. بارودۆخی هاوشیوهی ئیران وه ک ولاتی فه رۆخی و کوردستان وه ک ولاتی موکریی، وای له هه ردوو شاعیر کردوه ببن به فریاده سی میلیه ته که یان و دژ به نه هاهمه تی و ناله بارییه کان بوه سته نه وه و ری نیشاندهری خه لکی بن له رووبه روو بوونه وهی زولم و سته مدا. به واتایه کی تر هه ردوو شاعیر هونه ره که یان کردوه به که ره سته یه ک بو وینا کردنی بارودۆخی ئالۆز و ئاشوفته ی کۆمه لگا که یان. شیعری ئه وان ئاوینه ی رهنج و ناله و سته م و هاوار و فه غانی سه رده مه که یان بووه. کامه ران رۆله ی شاریکی یاخی و نه یاری وه ک سلیمانی بووه و قۆناغه که شی قۆناغی کۆتاییه کانی جهنگی یه که می جیهانیی و لیکه وته کانی بووه. فه رۆخی یه زدیش له سه رده می کدا ژیاوه که زولم و سته م و ده ست تیره ردا نه ده ره کییه کان و خراپی فه رمانه وایانی ناوحو و خیانه ت و هه ژاریی و نه داریی و نایه کسانی بالی به سه ر ئیراندا کیشابوو. هه ره به که له م دوو شاعیره به شیوه و قالبی تایبه ت به خو یان، ناوه رۆک و ئاواز و نه غمه ی جاویدان و نه مریان له پیناو به ره نگار بوونه وه و رووبه روو بوونه وهی داگیرکه ری ده ره کی و فه رمانه وای خراپی ناوحو یی هۆنیوه ته وه. ئیستا ئه و پرسیاره دیته پی شه وه که: چی ئه م دوو شاعیره ده به سته یته وه به یه که وه؟ به واتایه کی تر، خالی هاوبه ش و جیاوازی هه ردوو شاعیر له م باره یه وه چییه؟ له م توێژینه وه یه دا به خسته نه رووی هه لۆیست و به ره نگار بوونه وهی هه ردوو شاعیر له به رامبه ر کیشه و دیارده کۆمه لایه تی و سیاسی و ئایینییه کان هه ول ده ده یان وه لامی ئه و پرسیارانه بده یه نه وه.

۲-۳-۱- هه لۆیسته کۆمه لایه تییه کان

کامه ران موکریی گه وره بووی جوگرافیا یه که به درێژایی میژوو به ده ست دوا که وتووی له زۆریه ی لایه نه کانی ژیا نه وه نالاندوویه تی. شاعیرش له ئه نجامی دنیایی خۆی بو ده رووبه ره ئه و وینانه ده گوازیته وه بو ناو ده قه شیعرییه کانی. شیعیر لای کامه ران وه زیفه ی هه یه له هۆشیا ر کردنه وهی کۆمه لدا و دیدی پیچه وانه ی کلاسیکی و رۆمانسیی هه بووه بو ژیا ن. دیدیک که ده لی ئه ده ب جیهانیک و واقعی حال له جیهانیکی تر دا ده بییته وه. شاعیر له شیعره کانیدا ره خه نه و هه لۆیستی بو زۆریک له ده رده کۆمه لایه تییه کان هه بووه و به توندی به رنگاریان بووه ته وه. فه رۆخی شاعیریش وه ک هه ر شاعیریکی تری قۆناغه که ی له ژیر کاریگه ری بارودۆخی کۆمه لایه تی ئه و سه رده می ئیران و لیکه وته کانی شوێشی مه شروه دا هه ولی داوه کیشه و ئالۆزی و قهیرانه کۆمه لایه تییه کان به وشه و ده سته واژه ی ئەدەبی و به هه سته یکی قولی شاعیرانه وه به یان بکات. له م پیناوه دا هه ول ده دات

تهنانهت کیشه قووله کانی وه ک جیاوازی چینایه تی و نادادی کومه لایه تی و هه ژاری و نه داری و نایه کسانی به هوشیار کردنه وهی کومه لگا و وروژاندنی مرۆقدۆستی و پایه گرنه گه ئه خلاقیه کان چاره سه بکات. بۆیه زۆرتین جار چه مک گه لی وه کو ئازادی و نادادپهروه ری و سته مکاری و کریکاری خاوه نکار و خیانهت و زولم و دوورووی و ئاشتیخوازی و هه ژاری و تۆله و جهنگ و یه کریزی و یه کسانی و هوشیاری و یاسا و پاره و خۆپه رستی و چه ندین چه مکی تری تایبهت به کومه لگای ئیرانی له شیعه کانیدا ده بینریت و به رامبه ر زۆربه ی کیشه کومه لایه تییه کان، هه لۆیستی نواندوه.

۲-۳-۱-۱- هه لۆیست وه گرتن دژ به جیاوازی چینایه تی و نه بوونی دادپهروه ری کومه لایه تی کاتیک شاعیر یان هه ر که سیکه خاوه ن ویزدان جیاوازییه ک ده بینیت له نیوان چینه جیاوازه کانی کومه لگادا، دیته ده نگ و داوای یه کسانی و دادپهروه ری ده کات. کامه رانیش وه کوو شاعیریکی به هه لۆیست به شیکی زۆری شیعه کانی ته رخان کردوه بۆ ئه م بابه ته و هه ولی داوه دژ به نایه کسانیه کان بوه ستیته وه و له گه لیشدا خه لکی هوشیار بکاته وه. به واتایه کی تر کامه ران شیعه ده کاته چه کی دهستی، دژ به وه ده سه لات و بیر کردنه وه ناچۆرانه و تا راده یه ک خۆی یه کلا کردوه ته وه و خۆی به هاوژان و هاوچینی هه ژاران ده زانیت و ده لیت:

نامه وی هه رگیز من ده وله مند بم —

وه کوو ئه وانه رسوا و به په ند بم —

چونکه به ته نیا ره نجی هه ژاره

ئه بی به زیر و سامان و پاره

(کامه ران: ۲۸۸)

شاعیر به شیعه کانی لایه نگری و پشتیوانی خۆی بۆ چینی هه ژاران ده رده بریت و به سه رچاوه و هه ویی شیعی خۆی دایانده نیت و ده لیت:

لای من ئه بی هۆنراوه بۆ چینی هه ژاران بی

ده نگه ی پاله و ره نجیه ران و جوتیار بی

چونک ئه بی خۆین بی، ئه بی نه به رد و جهنگ بی

نه ک به ته نیا هه ر وشه ی ره نگا وه نگ بی

(کامه ران: ۳۳۷)

کامه ران به شیوه یه ک دژ به نادادی و جیهانی سه رمایه داری و که سی سه رمایه داره. وه ک سه رچاوه ی هاتنه ئارای جیاوازییه کانیان ده زانیت و ده گاته ئاستی ره گه ز په رستی و به دز و خراپه کار نایانده بات و ده لیت:

ئه وی له سامان نزیک بیته وه

په وشتی به رزی بیرته چیته وه

(کامه ران: ۲۸۱)

ئهم بیره له شیعریکی تریدا توند ده‌بیته‌وه. کاتیک ده‌لێت:

کێ ئه‌مرۆ دزه لای ئیمه‌ پیاوه

کیش پیاوه ، ره‌نجی به‌ بادراوه
(کامهران: ۲۸۳)

کامهرانی شاعیر له روانگهی پشتیوانی له کهسانی هه‌ژار و بی‌ده‌سه‌لات، په‌رده له‌سه‌ر دیارده‌یه‌کی قیزه‌ونی چینی سه‌رمایه‌دار و ده‌ره‌به‌گ هه‌لده‌مالێت و به‌ توندی سه‌رکۆنه‌ی ده‌کات. ئه‌ویش دیارده‌ی به‌زۆر ژن له پیاو سه‌ندنه‌وه و له خۆ ماره‌کردن یان له کهسانی نزیک له‌خۆیان ماره‌کردنه. بۆ نمونه، له هۆنراوه‌ی «بوکی لادی» دا دژ به‌و فی‌ل و ده‌ست‌دریژییه‌ ده‌وه‌ستیته‌وه و ده‌لێت:

دوای فرمیسکی درۆ رشتن

به‌لینی تاوانبار کوشتن

ژنی جوتیاری ماره‌کرد

خوینی تازه‌ پشکتووی برد
(کامهران: ۵۸)

شاعیر له‌م دوو دێره‌ هۆنراوه‌یه‌دا باس له به‌زۆر سه‌ندنه‌وه‌ی ژن له هه‌ژار و ماره‌برینی بۆ کوری کوێخا ده‌کات. ته‌نانه‌ت به‌وه‌وه‌ نه‌وه‌ستاوان و کوشتنی تازه‌ زاواش ده‌خاته‌روو، بۆ ئه‌وه‌ی به‌ بوکی تازه‌ ئاشنا نه‌بیت. بۆیه‌ شاعیر به‌ توندی دژی وه‌ستاوه‌ته‌وه.

بارودۆخی ئێران له‌سه‌رده‌می قاجاردا زۆر ناله‌بار و قه‌یراناوی بوو و زۆربه‌ی خه‌لکیش گرفتاری ئه‌و قه‌یرانه‌ بوون. شاعیرانی‌ش به‌ رێژه‌ی جیاواز گیرۆده‌ی ئه‌و کیشانه‌ بوون. «فه‌روخی یه‌زدی به‌هۆی کاریگه‌ری ئه‌و که‌مه‌رامه‌تی و هه‌ژارییه‌وه‌ ده‌براوایی زۆری له‌ شیعره‌کانیدا به‌ کاره‌یناوه‌ و هه‌مووی ده‌رخه‌ر و ره‌نگدانه‌وه‌ی ئه‌و بارودۆخه‌ن. له‌وانه‌: په‌یکه‌ری رووتی کرێکار، پپی خاوس، نانی کرێکار، ده‌هقانی لاواز، سه‌رده‌می بی‌مالی...» (حسن زاده میرعلی و دیگران، ۱۳۹۴: ۲۱). ئه‌م نمونه‌ی خواره‌وه‌ش مشتیکه‌ له‌ خه‌رواریک ده‌بارهی هه‌ژاری و که‌مه‌ستی. وه‌ک له‌م شیعره‌دا ده‌لێت:

از جنس فقیرانم و با این غم بسیار

دل شاد از آنم که غنی زاده نبودم
(فه‌روخی: ۳۲)

ما خیل گدایان که زر و سیم نداریم

چون سیم نداریم ز کس بیم نداریم
(فه‌روخی: ۵۵)

فه‌روخی شاعیر وه‌ک رۆله‌ی قۆناغیکی ناله‌بار له‌ رووی دادپه‌روه‌ری کۆمه‌لایه‌تی و نایه‌کسانیه‌وه‌ دژ به‌ ناهه‌قی و نایه‌کسانی کۆمه‌لگا ده‌نگ هه‌لده‌به‌ریت و به‌ زمانی شیعیر خه‌لکی

هۆشیار ده کاتهوه و په خنه‌ی توند له فساد و جیاوازی چینایه‌تیی و نه‌بوونی دادپه‌روه‌ری ده‌گریټ و له‌و باوه‌ره‌دایه ده‌لّی جیاوازی چینایه‌تیی هیچ کاتیڅ ئارامی کۆمه‌لایه‌تی به‌دی‌ناهیټیت:

تا مگر عدل و تساوی در بشر مجری شود

انقلابی سخت در دنیا بپا باید نمود

(فه‌روخی: ۴۶)

شاعیر هه‌ولی رزگارکردنی چینی هه‌ژاران و که‌مده‌رامه‌تان ده‌دات له ده‌ست چینی سه‌رمایه‌دار و زۆر به‌توندی دژ به سه‌رمایه و سه‌رمایه‌دار ده‌وه‌ستیت‌ه‌وه و له‌م هۆنراوه‌یدا چه‌مکه‌کانی «ئه‌رک» و «ماف» ده‌کاته بناغه‌ی ئه‌ندپشه‌ی خۆی و له‌گه‌ل زیادکردنی مافی کریکار و جی‌به‌جی‌کردنی دادپه‌روه‌ری‌دایه، کاتیڅ ده‌لیت:

در صف حزب فقیران اغنیا کردند جای

این دو صف را کاملا از هم جدا باید نمود

(فه‌روخی: ۱۳۹)

هه‌ر ده‌باره‌ی کریی کریکار و خواردنی مافی کریکاردا هه‌لۆپست وه‌رده‌گریټ و ده‌لیت:

مزد کار کارگر را دولت ما می‌کند

صرف جیب هرزه‌ها، ولگردها، بیکارها

(فه‌روخی: ۸۴)

هه‌میشه‌یه‌کیک له‌نیگه‌رانیه‌کانی فه‌روخی نه‌بوونی دادپه‌روه‌ری کۆمه‌لایه‌تی و به‌کسانی نیوان هه‌ژار و ده‌وله‌مه‌نده (نیازی و مطیعی مهر، ۱۳۹۳: ۸) و له‌یه‌کیک له‌غه‌زه‌له‌کانیدا ده‌لیت:

توده را با جنگی صنفی آشنا باید نمود

کشمکش را بر سر فقر و غنا باید نمود

(فه‌روخی: ۱۳۹)

۲-۱-۳-۲- هه‌لۆپست وه‌رگرتن به‌رامبه‌ر زۆلم و سته‌مکاری

ره‌ت‌کردنه‌وه‌ی سته‌مکاری لای شاعیران به‌گشتی و کامه‌ران موکری به‌تایبه‌تی له‌ژیانی رۆژانه و له‌ده‌قه‌شعیرییه‌کانیدا به‌روونی دیاره. چونکه کامه‌ران به‌دریژایی ژیانی دوانده‌ر (خه‌تیب‌ی زۆریک له‌خۆپیشاندانه‌کانی رۆژگاری خۆی بووه و ئه‌مه‌ش له‌به‌ره‌مه‌کانیدا به‌چهند شیوه‌یه‌ک ره‌نگی داوه‌ته‌وه:

هه‌ور بومایه‌نمی بارانم

ده‌غلی زۆرداری نه‌ئه‌گه‌رته‌وه

ئاسمان بومایه‌ئه‌ستیره‌کانم

ورشه‌ی له‌قه‌لای زۆلمی نه‌ئه‌دا

(کامه‌ران: ۲۸۳)

له‌م هه‌نراوه‌یه‌که هه‌موو جو‌ره‌ سته‌میک رته‌ ده‌ کاته‌وه و که‌ره‌سته‌ گه‌وره‌ کانی سروشتی هه‌یناوه‌ته‌ ناو ده‌قه‌ که‌یه‌وه. که‌ ئه‌مه‌ش جو‌ریک له‌ یه‌ کلا‌یی و دل‌نیا‌یی شاعیره‌ بو‌ ئه‌و رته‌ کردنه‌وه‌یه. فه‌روخی یه‌زدیش هاوشیوه‌ی کامه‌ران موکری هه‌میشه‌ دژ به‌ زو‌لم و سته‌م وه‌ستاوه‌ته‌وه. «شیعری فه‌روخی ئاوینه‌ی هه‌موو هه‌لکشان و داکشانی راپه‌رین و هاواری میلیله‌ته‌ به‌رامبه‌ر زالم‌ان. شیعه‌ر کانی له‌ پال هه‌ستیکی قولی نائومی‌دی هه‌میشه‌ قبول‌نه‌ کردن و رته‌ کردنه‌وه‌ی زالم‌ تییدا رهنگی‌داوه‌ته‌وه» (نیازی و مطیعی مه‌ر، ۱۳۹۳: ۷). له‌م غه‌زه‌ له‌دا شاعیره‌ باس له‌ زو‌لم و زو‌ری زالم‌ان ده‌ کات و ده‌ لیت:

این ستمکاران که می خواهند سلطانی کنند
عالمی را کشته تا یکدم هوسرانی کنند
آنچه باقی مانده از دربار چنگیز و نرون
بار بار آورده و سر بار ایرانی کنند
جشن و ماتم پیش ما باشند یک، چون بره‌ را
روزگار جشن و ماتم هر دو قربانی کنند
(فه‌روخی: ۱۱۸)

فه‌روخی هه‌میشه‌ سته‌م و زو‌لمی به‌ ریگر له‌ ئازادی زانیوه‌ و دژ به‌ زالم‌ وه‌ستاوه‌ته‌وه. ته‌نانه‌ت ئه‌ گه‌ر گیانیشی له‌ و پیناوه‌دا به‌ خشیبیت. وه‌ ک ده‌ لیت:

آن زمان که بنهادم سر به پای آزادی
دست خود زجان شستم از برای آزادی
تا مگر به دست آرم دامن وصالش را
می دوم به پای سر در ققای آزادی
(فه‌روخی: ۱۷۶)

فه‌روخی شاعیره‌ ته‌نهما به‌ دژایه‌تی کردنی زالم‌ان و سته‌مکاران نه‌وه‌ستاوه‌ته‌وه، به‌ لکو هه‌ولی داوه‌ خه‌لکی هه‌وشیار بکاته‌وه و داوای به‌ره‌نگاری ئه‌و حاله‌ته‌ نه‌خوازراوانه‌یان لی‌ده‌کات و هیمه‌تی پیاوانه‌ و هه‌وشیاری میلیله‌ت به‌ ته‌نهما هه‌وکاری ته‌سلیم نه‌بوون به‌ سته‌مکاران داده‌نیت، کاتیک ده‌ لیت:

پیش روز و زر غالب همه تسلیم شدند
آنکه تسلیم نشد همت مردانه ماست
(فه‌روخی: ۱۱۸)

۲-۳-۱-۳- هه‌لۆیست وه‌رگرتن به‌رامبه‌ر بیده‌نگی کومه‌لگا

کومه‌لگا و تاکه‌ کانی هه‌میشه‌ رۆلکی به‌رچاویان هه‌بووه‌ له‌ دیاری کردنی چاره‌نووسی و لات و حکومه‌تدا. هه‌روه‌ کو چۆن هه‌وشیاری و هه‌لۆیست وه‌رگرتن به‌رامبه‌ر نادادی و خراپه‌ کارییه‌ کان رۆلی هه‌یه‌ له‌ به‌ره‌و پیش بردنی کومه‌لگادا، ئاوه‌اش بیده‌نگی و گوئی نه‌دانی کومه‌لگا زیانیکی زو‌ری هه‌یه‌ له‌سه‌ر به‌ره‌و خراپ رۆیشتنی ده‌سه‌لات‌داران و فه‌رمانه‌وایان، نووسه‌ر و شاعیره‌نیش وه‌ک به‌شیکی کاریگه‌ری کومه‌لگا و وه‌ کوو چاوی کومه‌لگا رووداو و وینه‌ کان به‌ شیوازیکی تر ده‌بینن و له‌ به‌ره‌مه‌ کانیاندا ئاوینه‌ی بیر و غه‌می خو‌یان ده‌ که‌ن. چونکه‌ وه‌ستاوه‌ دژ به‌ نه‌بوونی دادپه‌روه‌ری

به‌شیکه له ئیلتزنامه مرۆفانه‌که‌ی شاعیر، رەت‌کردنەوه و دژە هە‌لۆیست پە‌یوه‌ندیی بە ئاستی هۆشیاریی کۆمە‌ل و شاعیر (وه‌ک تاک) هوه هه‌یه. بۆیه هۆشیار‌کردنەوه‌ی کۆمە‌لگا و به‌ ناگاهینانەوه‌ی، یه‌کیکه له پە‌یامه سه‌ره‌کیه‌کانی شیعی شاعیران. پشتیوانیی کردنی ده‌سه‌لات‌داران و که‌سانی سه‌رمایه‌دار و خاوه‌ن پۆست و پاره‌ بۆخۆی جوړیکه له بی‌ه‌لۆیستی کۆمە‌لگا و سه‌ره‌نجام ناه‌اوسه‌نگیی و نادادپه‌روه‌ریی به‌دوای خۆیدا ده‌هینیت. بۆیه شاعیران نه‌ک هه‌ر دژ به بی‌ده‌نگیی کۆمە‌لگان، دژ به‌و که‌سانه‌ش ده‌وه‌ستنه‌وه که هه‌میشه له ده‌ورووبه‌ری که‌سانی ده‌سه‌لات‌دارن و بنه‌مای رێزگرتنیان له‌سه‌ر بوون و نه‌بوونی سه‌روه‌ت و سامانه. له‌م باره‌یه‌شه‌وه کامه‌ران موکریی دژ به‌و دیارده‌یه ده‌وه‌ستیته‌وه و ده‌لیت:

لای ئیمه به‌رزی هه‌ر به‌سامانه

نه‌بوونی سوکی و نزمیی تاوانه

کێ ده‌وله‌مه‌ند بوو ده‌لین بوو به‌پیاو

وه‌کوو پیاو نه‌بن ئەم هه‌ژارانه

(کامه‌ران: ۲۹۵)

له‌م هۆنراوه‌یه‌دا شاعیر ره‌خنه له بی‌ه‌لۆیستی و تیروانیی خراپی کۆمە‌لگا ده‌گریت که ریزی بی‌بنه‌ما له ده‌وله‌مه‌ند ده‌گرن و سوک سه‌یری هه‌ژاران ده‌کن. له‌ کۆتاییدا ده‌لیت ئەمه هۆکاری لاوازی و ناپیایی هه‌ژار خۆیه‌تی که به‌ که‌م سه‌یری خۆی ده‌کات و گه‌وره سه‌یری ده‌وله‌مه‌ند ده‌کات. بی‌گومان کاتیکی تاکیکی ئاسایی کۆمە‌لگا له ئاست که‌م و کورپیه‌کان بی‌ده‌نگی هه‌له‌ده‌بژیریت، زیانه‌کانی له سنووریکه ته‌سک‌تردا ده‌بیت به‌ به‌راورد به بی‌ده‌نگی رۆشنییران و نووسه‌ران. بۆیه کامه‌رانی شاعیر دژ به‌ هاویری شاعیره‌ نزیکه‌کانی هه‌لۆیست و هه‌ره‌گریت و ره‌وشتی هه‌له‌په‌رستانه‌یان رەت ده‌کاته‌وه و پیتی وایه وه‌ک ئەو خۆیان بۆ خۆشه‌ویستی و خزمه‌تی نیشتیمان ته‌رخان ناکه‌ن. له‌م سۆنگه‌یه‌وه ده‌لیت:

هاوړیکانم وه‌ک من شه‌یدای خاکی ولات نین

سوته‌مه‌نی و کلپه و گری رینگه‌ی خه‌بات نین

هاوړیکانم هه‌ر به‌ده‌م هه‌ن... شه‌یدای سامان

ده‌می درۆزن زه‌بری ده‌ست و بازوی تاوان

(کامه‌ران: ۱۹)

له بی‌ده‌نگی و بی‌ه‌لۆیستی خراپتر و ترسناکتر، دیارده‌ی به‌رژه‌وه‌ندی‌خوازی و مه‌رامی کاسه‌لیسیی خه‌لک به‌ گشتی و نووسه‌ر و شاعیران به‌ تاییه‌تیه. بۆیه شاعیر له هۆنراوه‌یه‌ کدا به‌ ناوی «ئەم ئاده‌میزاده» ره‌خنه له‌و که‌سانه ده‌گریت که کاسه‌لیسی بۆ خه‌لکی به‌ ده‌سه‌لات و ده‌وله‌مه‌ند ده‌کن و به‌ کاریکی ناشیرین و ناپه‌سه‌ند وه‌سفی ده‌کات:

ئەم نزمییه تاکه‌ی سه‌پانی هه‌ژار

گه‌مزه‌ نه‌بی ئاوا ناکه‌ی بۆ زۆردار

هه‌ر بۆ نه‌ختی نان و چیشتی به‌رماوه

ده‌ستی سوکیت له‌سه‌ر که‌مه‌رت داناهه
(کامه‌ران: ۳۲۹)

فه‌روخی یه‌زدی-یش هاوشیوه‌ی کامه‌ران موکری هه‌میشه هه‌ولی داوه به‌هۆشیارکردنه‌وه‌ی کۆمه‌لگا
دژ به‌نادادی و خراپه‌کارییه‌کان هانی خه‌لکی بدات بۆ هه‌لۆیست وه‌رگرتن دژ به‌کاربه‌ده‌ستانی
ئێران و نه‌یارانی ئێران. له‌م رووه‌وه به‌رامبه‌ر بیئاگایی و خه‌وی قوولی کۆمه‌لگا دیته‌ده‌نگ و ده‌لیت:

هه‌ر خویش چو نقش در و دیوار نشد

از نقشه‌ی بیگانه خبردار نشد

یک عمر برای این ملت خواب آلوده

فریاد و فغان زدیم و بیدار نشد
(فه‌روخی: ۲۴۴)

شاعیر له‌هۆنراوه‌یه‌کی ترده‌ره‌خه‌نه‌ له‌خه‌لک ده‌گریت، که‌چۆن سه‌رباری نه‌بوونی ئازادی و
سه‌ربه‌ستی، شاد و دلخۆشن و ده‌لیت:

خوار و زار و بی کس و بی خانمان و دربدر

با وجود این همه غم، شاد و خرسندیم ما
(فه‌روخی: ۸۰)

هاوشیوه‌ی کامه‌ران موکری، فه‌روخی یه‌زدی-یش رووی ده‌می له‌خاوه‌ن قه‌له‌م و نووسه‌ران ده‌کات
و له‌ئاست بی‌ده‌نگی و بی‌هه‌لۆیستییه‌کان ره‌خه‌نه‌بارانیان ده‌کات و ده‌لیت:

مرا بارد از دیگران اشک خونی

بر احوال ایران و حال کنونی

غریقیم— سراپای در آب و آتش

ز آه درونی ز اشک برونی

زبان آوران وطن را چه آمد

که لب بسته خو کرده به این زبونی

چه شد ملتی را که یزدان ز قدرت

همی داد بر اهل عالم فزونی
(فه‌روخی: ۱۹۴)

فه‌روخی شاعیر بۆخۆی هه‌میشه که‌سیکی ئازاد و سه‌ربه‌ست بووه و له‌شيعره‌کانیشیدا دژی هه‌ر
که‌سیک بووه که له‌پیناو به‌رژه‌وه‌ندی که‌مدا وازی له‌که‌سایه‌تی و ناوبانگ و پینگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی
خۆی به‌پینیت. وه‌ک ده‌گوتريت «فه‌روخی هه‌یچ کاتیک وه‌ک مندالیک نه‌بووه له‌پیناو
به‌ده‌ست هه‌ینانی ئه‌وه‌ی ده‌یه‌ویت گریه و زاری بکات. هه‌روه‌ها وه‌کو پیریکی په‌ککه‌وته‌ش نه‌بووه بۆ
به‌ده‌ست هه‌ینانی پئویستییه‌کانی جگه‌ له‌چاپلوسی و کاسه‌لیسی و ماستاوکردن هه‌یچی له‌ده‌ست
نه‌یه‌ت» (صافی، ۱۳۸۱: ۱۰). له‌م رووه‌وه هه‌میشه به‌قه‌له‌مه‌که‌ی دژ به‌و جوړه‌که‌سانه‌وه
وه‌ستاوه‌ته‌وه و شانازی به‌سه‌ربه‌ست بوونی خۆیه‌وه کردووه:

فرخی بهر دو نان، در پیش دونان هیچوقت

چاپلوس و آستان بوس و تملق گو مباح
(فهرۆخی: ۱۵۹)

پیش دشمن سپر افکندن من هست محال

در ره دوست گر آماجگه تیر شوم
چون نخواهم کج و خونریز چو شمشیر شوم
(فهرۆخی: ۱۶۸)

جوهرم هست و برش دارم و مانم به غلاف

۲-۳-۲- هه‌لۆیسته سیاسیه کان

شاعیران وهک زمانحالی میللت، هه‌ول ده‌دهن به خستنه‌رووی کهم وکۆرییه‌کانی ولات و حکومه‌ته‌که‌پان و ره‌خنه‌گرتن له کاربه‌دهسته خراپه‌کانی حکومت و هه‌لۆیست وه‌رگرتن به‌رامبه‌ریان، له لایه‌که‌وه رێگری بکه‌ن له و زولم و سته‌مه‌ی که ده‌ره‌ق به‌گه‌له‌که‌پان ئه‌نجامی ده‌دهن، له لایه‌کی تریشه‌وه له هه‌ول دان خه‌لکی هۆشیار بکه‌نه‌وه و چیدی زولم و زۆرداری قبول نه‌که‌ن. به‌و پێیه‌ی کات و جوگرافیای ژبانی کامهران سه‌رچاوه‌ی زۆریک له به‌ره‌مه‌کانیته‌ی، بۆیه ره‌خنه و ره‌ت کردنه‌وه‌ی رامیاری لای کامهران به‌مه‌به‌ستی هۆشیاری گشتیه‌ی بۆ ئه‌وه‌ی ده‌وروبه‌ر (خوینهر) ئاشنابن به‌ماف و زانیی نادادی و سته‌مکاری فه‌رمانبه‌ران. «ئه‌گه‌ر ئارامی سیاسی له واقعی تاک و کۆمه‌لدا ون بوو، یاخود ده‌سته‌به‌ر نه‌بووبیت، ئه‌وا تاک له وه‌ها حاله‌تیکدا تووشی دل‌ه‌راوکی ده‌بی» (عیزه‌ددین، ۲۰۱۵: ۴۵). دۆخی ئه‌وکاتی شاریش پێویستی به‌هۆنراوه‌ی مولته‌زم و ئاگرینی وه‌ک هۆنراوه‌کانی ئه‌و هه‌بووه. بۆیه له‌م روانگه‌یه‌وه بۆ چه‌ندین بابته و له چه‌ندین شوین کاتی جیاوازا هه‌لۆیستی نواندوه.

۲-۳-۱- هه‌لۆیست وه‌رگرتن دژ به کاربه‌دهست و به‌رپرسه ناوخۆیه کان

هۆنراوه‌کانی کامهران هه‌لقولای خه‌می کۆمه‌لگه‌که‌یه‌تی؛ «یه‌کیک له سیماکانی شیعی هاوچه‌رخ کوردی تیکه‌ل بوونیتی له‌گه‌ل غه‌می مروقی کورد» (محمد قادر، ۲۰۱۰: ۷۱). ژان و غه‌میش به‌شیکن له واقعی هه‌ر کۆمه‌لیک. بۆیه شاعیر ویستویه‌تی ئه‌م ژان و غه‌مانه به‌شیوه‌ی شیعر و به‌هه‌لۆیسته‌کانی بخاته‌روو و هه‌ولی داوه خه‌لکی هۆشیار بکاته‌وه. هه‌ر وه‌ک چۆن له هۆنراوه‌ی «سروودی سه‌رکه‌وتن» دا، که‌ته‌ن‌ها به‌چه‌ند رۆژیک دوا‌ی شۆرش ۱۴ی ته‌مووزی سالی ۱۹۵۸ و گۆرینی سیسته‌می فه‌رمانه‌وایی نووسیویه‌تی. هه‌رچه‌ند هۆنراوه‌که‌ دوور و درێژه، به‌لام له به‌شیکیدا باس له کاربه‌دهست و که‌سانی هه‌له‌په‌رست ده‌کات که‌ پشتیان له‌نه‌وه‌ی خۆیان کردوه و ده‌لیت:

ئه‌ی خائینانی وه‌ته‌ن

ده‌ک هه‌ر خۆتان به‌خۆتان بن

ره‌وایه‌ به‌م چه‌شنه‌بمرن

ره‌وایه‌ ئاوا په‌ت کران

به‌لی هه‌ق بوو ونج‌کران

(کامهران: ۱۶۰)

کامه‌رانی شاعیر هه‌رچهند که‌متر به‌ راسته‌و‌خۆبی ناوی که‌سایه‌تییه‌کانی هه‌یناوه‌ و‌ ره‌خنه‌ی لێ‌گرتوون به‌ به‌راورد له‌ گه‌ڵ فه‌روخی یه‌زدی، به‌لام له‌ هه‌نراوه‌ی «ئه‌ی شاری سلیمانی» دا‌باس له‌ کاره‌ درنده‌انه‌کانی «زه‌عیم سدیق» ده‌کات و‌ نه‌فرت له‌و که‌سایه‌تییه‌ ده‌کات و‌ ده‌لێت:

دوژمنی ئابروو تکاو
 ب‌بریری مه‌ردی‌تی شکاو
 له‌ناو شارا به‌بی و‌چان
 تۆوی ترس و‌ مه‌رگی ئه‌چان
 (کامه‌ران: ۳۹۰)

کامه‌ران له‌ درێژه‌ی هه‌نراوه‌کانیدا هانی خه‌لکی ده‌دات دژ به‌ داگیرکه‌ر و‌ داوای به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌یان لێ‌ده‌کات و‌ دژ به‌ سته‌م و‌ کۆیلایه‌تی ده‌وه‌ستیه‌وه‌ و‌ ده‌لێت:

ژین که‌ دیلی بی‌ سه‌روم‌ر
 ئیتر بۆچی نه‌بین به‌ گر
 تا خوینمان نه‌رژیه‌ گل
 هه‌رگیز ناگه‌شیه‌وه‌ گول
 (کامه‌ران: ۲۴۲)

فه‌روخی یه‌زدیش وه‌کوو کاره‌کته‌ریکی دیار و‌ خاوه‌ن هه‌لۆیستی گۆره‌پانی سیاسی ئیرانی سه‌رده‌می خۆی، له‌ پال پیشه‌ی په‌رله‌مه‌نتاریی و‌ چالاکی سیاسیدا، به‌ شیعره‌کانی و‌ به‌ ره‌خنه‌گرتن له‌ بارو‌دۆخی ناله‌باری مه‌مله‌که‌ت و‌ یستوو‌یه‌تی ئه‌وه‌ له‌ خه‌لکی بگه‌یه‌نیت که‌ به‌بی ره‌نج و‌ خه‌بات و‌ تیکۆشان، ئازادی و‌ سه‌رفرازی به‌ده‌ست نایه‌ت:

هر لحظه‌ مزن در که‌ در این خانه‌ کسی نیست
 بیهوده‌ مکن ناله‌ که‌ فریادرسی نیست
 شهری که‌ شه‌ و‌ شحنه‌ و‌ شیش همه‌ مست‌اند
 شاهد شکند شیشه‌ که‌ بیم عسسی نیست
 آزادی اگر می‌ طلبی غرقه‌ به‌ خون باش
 کاین گلبن نوخاسته‌ی خار و‌ خسی نیست
 (فه‌روخی: ۹۶)

وه‌ک له‌م هه‌نراوه‌یه‌دا دیاره‌ شاعیر به‌ بی‌هه‌یواییه‌کی زۆره‌وه‌ دژ به‌ کاربه‌ده‌ستان و‌ فه‌رمانه‌وایان ده‌وه‌ستیه‌وه‌ و‌ به‌ سه‌رچاوه‌ی نه‌هامه‌تی و‌ به‌ده‌بختی دایانده‌نیت. فه‌روخی شاعیریش له‌ شیعره‌کانیدا زیاتر له‌وه‌ی رووی ده‌می له‌ داگیرکه‌ری ده‌ره‌کی و‌ ده‌ستی ده‌ره‌کی بیت، رووده‌کاته کاربه‌ده‌ست و‌ به‌رپرسانی ناو‌خۆبی و‌ به‌ هۆکاری دواکه‌وتوو‌یی کۆمه‌لگا له‌ قه‌له‌میان ده‌دات و‌ ده‌لێت:

بدبختی ما تنها از خارجه‌ نبود
 هر شکوه‌ که‌ ما داریم از داخله‌ باید کرد
 با جامعه‌ مستحفظ در قافله‌ دزدان‌اند
 این رهنان را گرد، از قافله‌ باید کرد
 (فه‌روخی: ۱۱۸)

شاعر له شیعریکی تردا بهرامبهر که مته‌رخه‌می و ناکارامه‌یی کاربه‌ده‌ستان هه‌لۆیست وهرده‌گریت و ده‌لۆیت:

ما از آن خانه خرابیم که معمار دودل

نیست یک لحظه در اندیشه آبادی ما

داد از دست جفای تو که با خیره سری

کرد پامال ستم مدفن اجدادی ما

(فه‌روخی: ۸۰)

فه‌روخی له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی بۆخۆی ئه‌ندامی په‌رله‌مان بووه، که‌چی به‌کیک له‌کیشه‌کانی کۆمه‌لگای ئیرانی ده‌گه‌رینتته‌وه بۆ بوونی ئه‌و ده‌زگایه و په‌خنه له‌نوینه‌رانی گه‌ل ده‌گریت و به‌خاکفروش و ده‌لال له‌قه‌له‌میان ده‌دات و ده‌لۆیت:

آن که از آرا خریدن مسند عالی بگیرد

مملکت را می‌فروشد تا که دلالی بگیرد روی

روی کرسی وکالت آن که زد حرف از کسالت

اجرت خمیازه خواهد، حق بی‌حالی بگیرد

(فه‌روخی: ۱۴۰)

له‌جینگایه‌کی تردا فه‌روخی شاعیر رووی ده‌می ده‌کاته کاربه‌ده‌ستانی ئیران و دژ به‌ناکۆکیی ناوخواهی هه‌لۆیست وهرده‌گریت و داوای په‌کگرتن و په‌کریزییان لیده‌کات:

داروی او اتحاد و همت ما هست و بس

لیک این فریاده‌ها را کی بود فریادرس؟

ای هواخواهان ایران، نوبت مردانگی است

پای غیر آمد میان، نی وقت جنگ خانگی است

(فه‌روخی: ۱۸۸)

دوای ئه‌وه‌ی فه‌روخی-یش وه‌کوو زۆریک له‌شاعیرانی تر له‌سه‌ره‌تای هاتنه‌سه‌ر حوکمی ره‌زا شا، لایه‌نگریی له‌و کردوو و له‌شیعه‌ره‌کانیدا ستایشی کردوو، به‌لام هه‌ر زوو ماهییه‌ت و که‌سایه‌تی کۆماری و ره‌زاشای بۆ ده‌رکه‌وت و دژایه‌تی خۆی بۆ ره‌زا شا و حکومه‌تی کۆماری ده‌بربری:

همه گویند چرا دل به ستمگر دادی

دادم آن روز به او دل که ستم کار نبود

همه در پرده ز اسرار سخن‌ها گفتند

لیک بی‌پرده کسی واقف اسرار نبود

بود اگر جامعه بیدار درین دار خراب

جای سردار سپه جز به سردار نبود

(فه‌روخی: ۱۴۴)

ناوه‌ینانی راسته‌وخۆی که‌سایه‌تی و پیاوانی ده‌وله‌ت و هه‌لۆیست وهرگرتن به‌رامبه‌ریان په‌کیکه له‌تایه‌تمه‌ندییه‌کانی شیعی فه‌روخی و که‌م سه‌رکرده و که‌سایه‌تی سیاسی ئیرانی قۆناغه‌که هه‌بووه دوور بیت له‌په‌خنه‌ی شاعیر. په‌کیک له‌و که‌سانه‌ی که فه‌روخی به‌توندی په‌خنه‌ی لی‌گرتوووه

«وئوق الدوله» به، له پای ئه‌و ریککه‌وتنه شوومه‌ی که له سالی ۱۹۱۹ ئه‌نجام درا و ویستی ئیران بخاته ژیر رکیفی بیگانه‌کانه‌وه. له‌م باره‌یه‌وه ده‌لێت:

نصرت‌الدوله در فنای وطن

در اروپا کند تلاش ببین

همچو دلال، در فروش وطن

دائمش مشتری تراش ببین

(فه‌روخی: ۱۹۴)

به شیوه‌یه‌کی ته‌نزاویش به‌م شیوه‌یه به‌رامبه‌ر «مشیرالدوله» ده‌دویت:

ای آنکه تو را گفته‌ی ما باور نیست

ور هست ز جبن، قدرت کیفر نیست

با منطق و مدرک بشنو ناله‌ما

گر گوش رئیس الوزرای کر نیست

(فه‌روخی: ۲۱۶)

یه‌کیکی تر له‌و خالانه‌ی که فه‌روخی هم‌میشه‌ دژی وه‌ستاوه‌ته‌وه، زۆر به‌لێن دان و گوفتاری زۆر و نه‌بوونی کردار و کار کردنه. له‌م رووه‌وه فه‌روخی پیتی وایه‌ مروقی سه‌رکه‌وتوو که‌سیکه کار به‌ گوفتاره‌کانی بکات و ته‌نهما له‌ سنووری قسه‌ کردندا نه‌وه‌ستیت:

شرط خوبی نیست تنها جان من گفتار خوب

خوبی گفتار داری بایدت رفتار خوب

گر ترا تعمیر این ویران عمارت لازم است

باید از بهر مصالح آوری معمار خوب

(فه‌روخی: ۹۰)

ای دوست برای دوست جان باید داد

در راه محبت امتحان باید داد

تنها نبود شرط محبت گفتن

یک مرتبه هم عمل نشان باید داد

(فه‌روخی: ۲۳۰)

۲-۲-۳-۲ هه‌لۆیست وه‌رگرتن به‌رامبه‌ر به‌ ده‌وله‌تانی ده‌ره‌کی

کامهران په‌یوه‌ست به‌ پرۆسه‌ داگیرکاریه‌کانی ولاتانی ده‌ره‌کی و هه‌لگیرساندنی جه‌نگ و مالۆپیرانی و نه‌بوونی ئارامی که به‌ سه‌رچاوه‌ی نه‌هامه‌تی و ویرانکاریه‌کان وینای ده‌کات و دپته‌ده‌نگ و نه‌فهرت له‌ داگیرکاری ده‌کات و ده‌لێت:

تف بیت له شه‌ر

تف له چاره‌ی شه‌رگیری گه‌ر

تف له پاره و زیری گلاو

تف له ئیستعماری به‌دناو

(کامهران: ۳۷۵)

کامهران له جیگایه‌کی تردا به‌رامبه‌ر نه‌یاران ده‌وه‌ستیت‌ه‌وه و دژ به ژێرده‌سته‌یی دیت‌ه‌ده‌نگ باس له کۆل نه‌دان و مل نه‌دانی گه‌لی کورد ده‌کات که پیشینه‌یه‌کی میژوویی هه‌یه و ده‌لێت:

ئه‌وه‌ی میژووی کورد بخوینیت‌ه‌وه

ئه‌لقه‌ی زنجیره‌ی به‌هۆنیت‌ه‌وه

تیئه‌گا هه‌رگیز سه‌ر نانیته‌وه

هیچ هێزیک نییه‌ بیتوینیت‌ه‌وه

ئه‌و چه‌رخه‌ نه‌ما دره‌ختی ره‌گه‌ز

ریشه‌ی ده‌رکیشن هی ئیمه‌ی نه‌به‌ز

(کامهران: ۱۵۸)

یه‌کیک له ئامانجه‌ سه‌ره‌کیه‌ کانی هۆنینه‌وه‌ی شیعی سیاسی و نیشتمانی له لایهن فه‌روخی شاعیره‌وه به‌ پله‌ی یه‌که‌م دژایه‌تی کردنی ده‌وله‌ته‌ بیگانه‌کان و به‌ پله‌ی دووهم کردنه‌ ده‌ره‌وه‌ی ئه‌و ده‌وله‌تانه‌یه‌ له ئێران. (واقف زاده، نجفی، ۱۳۹۵: ۱۲). فه‌روخی یه‌زدی دژ به‌ هه‌ر یه‌ک له ده‌وله‌ته‌ کانی رووس و به‌ریتانیا و ده‌ست و پیوه‌نده‌ ناوخۆییه‌ کانیان دیت‌ه‌ ده‌نگ و ده‌لێت:

حالیای کز سلم و تور و انگلیس و روس هست

ایرج ایران سراپا دستگیر و پای بست

به‌ که‌ از راه تمدن ترک بی مه‌ری کنی

در ره‌ مشروطه‌ اقدام منوچه‌ری کنی

(فه‌روخی: ۱۸۶)

فه‌روخی به‌ هۆی ئه‌و هه‌سته‌ به‌هێزه‌ بو‌ نیشتمانی و سه‌ره‌خۆیی خاکه‌که‌ی هه‌ببوو هه‌میشه‌ دژ به‌ داگیرکه‌ران بووه‌ و ده‌سته‌واژه‌ گه‌لێکی وه‌کوو «جزیره‌ آتش خیز» و «لرد طلاپرست» ی بو‌ ئینگلیزه‌کان به‌ کاره‌یناوه‌:

هرجا سخن از سیم و زر ناب رود

کی لرد طلاپرست در خواب رود

ای کاش که این جزیره‌ی آتش خیز

خاکش ز نزول باد در آب رود

(فه‌روخی: ۲۳۴)

هه‌رچه‌ند به هۆی ئه‌ندیشه‌ی سۆسیالیستییه‌وه که‌متر دژ به رووسه‌کان بووه، به‌لام هه‌ندی‌جار دژ به ده‌ست تێوه‌ردانی رووسه‌کان بووه و به ئه‌سه‌فه‌وه باسی شانازییه‌کانی رابردووی ئێرانی کردووه:

این همان ایران که منزلگاه کیکاووس بود
 خوابگاه داریوش و مأمَن سیروس بود
 جای زال و رستم و گودرز و گیو و طوس بود
 نی چنین پامال جور انگلیس و روس بود
 (فه‌روخی: ۱۸۶)

فه‌روخی له پینجینه‌یه‌کی موسته‌زاددا که به‌شیکه له دیوانه‌که‌ی، نه‌فرین و رقی خۆی به‌رامبه‌ر بێگانه‌کان ده‌رده‌بریت و به‌توندی دژ به‌و که‌سانه‌ش که هیوایان به بێگانه‌کان هه‌یه هه‌لۆیست وه‌رده‌گریت:

اجنبی گر به مثل می دهدت ساغر نوش
 نـوش نیـش اـست، مـنـوش
 وز پی خستن او در همه اوقات بکوش
 تـا تـوان داری و تـوش
 که عدو دوست نگردد به خدا گر نبی است
 اجنبی اجنبی اجنبی است
 (فه‌روخی: ۱۹۴)

۲-۳-۳- هه‌لۆیست وه‌رگرتن به‌رامبه‌ر سیسته‌می حکومرانی و ده‌زگا‌کانی

یه‌کی‌کی تر له‌و ته‌وه‌رانه‌ی که هه‌ر دوو شاعیر له خه‌میدا بوون و به سه‌ره‌چاوه‌ی کیشه و گیروگرفته‌کان له قه‌له‌میان داوه و به‌رامبه‌ری بێ‌ده‌نگ نه‌بوونه، جۆری سیسته‌می فه‌رمانه‌وایی و حکومه‌ت‌داریه‌، سیسته‌می ولاته‌که‌ی خۆیان بیت یان سیسته‌می فه‌رمانه‌وایی جیهان. کامه‌رانی شاعیر له هۆنراوه‌ی «جیمس ولسن» دا ره‌خنه له جۆر و سیسته‌می فه‌رمانه‌وایی سته‌مکارانه‌ی ده‌وله‌تانی گه‌وره، وه‌ک ئه‌مریکا، ده‌گریت و ده‌لپت:

ئهری ئیوه دیموکراتن؟
 دیموکراتی سه‌وزه یا شین؟
 ئیوه زه‌روون بو‌خوین مژین
 کولله‌ی خه‌له و خه‌رمانی ژین
 له‌سه‌ر نه‌زمی «رۆک ئاند رۆل»
 له‌شی هه‌ژار ئه‌که‌ن به‌خۆل
 (کامه‌ران: ۲۰۸)

وه‌ک له‌م هۆنراوه‌یه‌دا دیاره شاعیر ره‌خنه له جۆری فه‌رمانه‌وایی ده‌وله‌تان ده‌گریت که ئه‌مه‌ش بو‌خۆی نیشانه‌ی هۆشیاری شاعیره به‌رامبه‌ر ئه‌و نادادیه‌یی که ده‌ره‌ه‌ق به‌خه‌لکی ده‌کریت. ئه‌مه له کاتی‌کدا‌یه زۆرێک هه‌بوون بێ‌ده‌نگییان هه‌لبێژاردبوو یان بووبوون به کلکی ده‌وله‌تانی تر. له

شعیریکی تردا کامهران موکری به ره‌خنه‌گرتن له جوړی فرمانره‌وایی پادشایی له عیراق و باس کردنی نه‌هامه‌تی و نادادییه‌کانی ئه‌و سیستمه‌مه ده‌یه‌وئیت پشتیوانی خوئی بو سیستمی کۆماری رابگه‌یه‌نیت:

رۆژتیک بوو ئه‌م نیشتیمانه مه‌زاتخانه‌ی له‌ش و گیان بوو
بازاری غه‌م و گریان بوو
به‌لام ئه‌م‌رۆ که ئازادین ئینجا ئه‌زانم چیه، ژین
(کامهران: ۱۵۸)

دوای ئه‌وه‌ی په‌رله‌مانی ئیران به‌ره‌و لاوازی رۆیشت و رۆلی سه‌ره‌کی خوئی نه‌ده‌گیرا و ده‌وله‌تیکه‌ی ناکارا هاته سه‌رحوکم، له‌ کۆتاییه‌کانی سه‌ده‌ی سیازده‌یه‌می هه‌تاویدا ئه‌ندیشه‌ی تاکه‌رایه‌ی سیاسی لای سیاسیه‌کانی ئه‌وکات سه‌ری هه‌لدا و به‌پێی بوچوونی زۆریک له‌ سیاسه‌تمه‌داران و نوخبه‌ی سیاسی ولات، ته‌نها رینگه‌چاره‌ی رزگاریه‌ی ئیران له‌ ئالۆزی و ناله‌باریه‌ی، پیکه‌پینانی حکومه‌تیکه‌ی به‌هیزی ناوه‌ندخواز بوو. به‌وته‌ی خویمان ده‌بیته‌ حکومه‌تی «مشت و عه‌داله‌ت» بیته‌. به‌لام به‌ پێچه‌وانه‌ی شاعیران و سیاسه‌تمه‌دارانی سه‌رده‌مه‌که‌ی، فه‌روخی شاعیر دژی ئه‌م جوړه‌ حکومه‌ته‌ و ئه‌ندیشه‌ی تاکه‌رایه‌ی بوو و پێی وابوو حکومه‌تی تاکه‌رایه‌ی سه‌ره‌نجام سته‌مکاریه‌ی ره‌های لێ ده‌که‌وئیه‌وه‌ و له‌گه‌ل ئه‌وه‌ بوو که ده‌بیته‌ خه‌لکی بوخوئی ژیان و عیزه‌ت و مافی خوئی دیاری بکات و داوای به‌شداری کردنی خه‌لکی ده‌کات له‌ حکومه‌ت و ده‌سه‌لاتدا (حسن‌زاده، ۱۳۸۸: ۱۰)، وه‌ک له‌م هۆنراوه‌یه‌دا ده‌لێته‌:

ما دایره‌ی کثرت و قلت هه‌ستیم

ما آینه‌ عزت و ذلت هه‌ستیم

تو در طلب حکومت مقتدری

ما طالب اقتدار ملت هه‌ستیم

(فه‌روخی: ۲۵۰)

فه‌روخی سه‌رده‌مانیک بوخوئی ئه‌ندامی په‌رله‌مان بووه‌ و به‌ بایه‌خه‌وه‌ باسی ئه‌م دامه‌زراوه‌ی کردووه‌. به‌لام به‌ تێپه‌ربوونی رۆژگار به‌ شیوه‌یه‌ک نائومید و بی‌هیوا بووه‌. بوونی په‌رله‌مانی دژ به‌ ئازادی کۆمه‌لگا زانیوه‌ و داوای به‌شداری نه‌کردن له‌ هه‌لبژاردن و هه‌لوئیه‌ت وه‌رگرتنی کردووه‌ دژ به‌ ته‌شریفاتێ کردنی ئه‌و ده‌زگا گه‌وره‌یه‌. بۆیه‌ به‌ چهن‌دین شیوه‌ دژ به‌ په‌رله‌مان و پرۆسه‌ی هه‌لبژاردن هه‌لوئیه‌ت وه‌رده‌گریت، کاتیک که ده‌لێته‌:

با بودن مجلس بود آزادی ما محو

چون مرغ که پابسته ولی در قفسی نیست

گر موجد گندم بود از چیست که زار

از نان جوین سیر به قدر عدسی نیست

(فه‌روخی: ۹۸)

ئو ده‌گاته‌ ئه‌و بروایه‌ی که پرۆسه‌ی هه‌لبژاردنیش بوخوئی سه‌رچاوه‌ی خه‌له‌تاندنی خه‌لک و شاردنه‌وه‌ی ناشرینییه‌کانی فه‌رمانه‌وایانه‌ و هه‌یج هیوایه‌کی به‌ پرۆسه‌که‌ش نییه‌ و ده‌لێته‌:

ما را از انتخاب سر انتخاب نیست
چون انتخاب ما به جز از انقلاب نیست
دستور انتخاب به دستور داده است
دستی که جز به خون دل ما خضاب نیست
(فه‌روخی: ۱۰۶)

له جیگایه‌کی تر دا فه‌روخی ره‌خه له ده‌زگا ده‌وله‌تییه‌کان ده‌گریت و به خه‌وتوو و نه‌خۆش له
قه‌له‌میان ده‌دا. به‌تایبه‌ت به‌ریوه‌به‌رایه‌تییه‌ فه‌ره‌ه‌نگ و مه‌عاریف که پپی وایه له هه‌مووی و پیرانتره:

نادانی و جهل تا که ما را کیش است
بدبختی ما همیشه بیش از پیش است
هر چند ادارات خرابند همه
بی شبهه خرابی معارف بیش است
(فه‌روخی: ۲۱۰)

۲-۳-۳- هه‌لۆیسته ئایینییه‌کان

لیره‌دا مه‌به‌ست له هه‌لۆیست وه‌گرتنی ئایینی، هه‌لۆیست و رت‌کردنه‌وه‌ی جوړیک له تیروانین یان
دیدگای ئایینی ناچۆره له لایه‌ن پیاوانی ئایینییه‌وه. چونکه له لای هیچ یه‌کیک له شاعیران، به
راسته‌وخۆ و ناراسته‌وخۆ، هیچ هه‌لۆیستیکی نه‌رینی دژ به خودی ئایین یان بنه‌ماکانی ئایین یان
پیرۆزیه‌کانی ئایین بوونی نییه؛ به‌تایبه‌ت ئایینی ئیسلام. کامه‌ران-یش هه‌ولێ داوه نه‌ به‌ باش و نه
به‌ خراب خۆی نه‌دا له ئایین و بنه‌ماکانی و پیرۆزییه‌کانی. ئه‌وه‌ی هه‌یه هه‌لۆیست وه‌گرتنه‌ دژ به
پیاوانی ئایینی و ئه‌وانه‌ی له ژیر په‌رده‌ی ئاییندا کاری نابه‌جی و ناره‌وا ده‌که‌ن و هه‌ول ده‌دات لای
خه‌لکی وه‌ک ئه‌وه‌ی هه‌ن بیان ناسینیت، نه‌ک وه‌کو ئه‌وه‌ی که خۆیان ده‌نوین. بۆیه ده‌توانین
ب‌ئین له‌ کۆی دیوانه‌ شیعرییه‌ که‌یدا تا که د‌پ‌ر‌یک نییه‌ دژ به بنه‌ما جی‌گیره‌کانی ئایینی ئیسلام بیت.
هه‌روه‌کوو چۆن ناشتوانریت تا که د‌پ‌ر‌یک له وه‌سف و سه‌نای بنه‌ما و پیرۆزییه‌کانی ئایینی ئیسلامدا
بدۆزریته‌وه. بابه‌تی ئایینی لای کامه‌ران ئاویتنه‌ی ژبانی راسته‌قینه‌ی خه‌لک کراوه و هه‌ر له‌ویوه
ره‌خه‌نه‌کانی ده‌ست پ‌ی‌ده‌کات.

فه‌روخی یه‌زدی له‌م ته‌وه‌ره‌دا تا راده‌یه‌ک جیاوازی بووه له کامه‌ران موکری. ئه‌و یه‌کیکه له‌و شاعیر
و نووسه‌رانه‌ی سه‌رده‌می مه‌شرووته. فه‌روخی جیاواز له‌و ره‌وته‌ دژه‌دینی و نا‌ئایینییه‌ که ئه‌وکات
له‌ئارادا بوو، خاوه‌نی بنه‌مایه‌کی فکری مه‌زه‌به‌ی و ئایدۆلۆژی بووه و به‌چاویکی ر‌ی‌زه‌وه له ئایین و
مه‌زه‌ب روانیویه‌تی و ئایین و بنه‌ماکانی ئایین ره‌نگدانه‌وه‌یه‌کی زۆری له شیعره‌کانیدا هه‌بووه.
«پرسیاری گومانای ده‌رباره‌ی خودا، یان گومان له جیهانی بوون له دیوانی فه‌روخیدا بوونی نییه»
(حسن زاده میرعلی و دیگران، ۱۳۹۴: ۱۱). به‌ل‌کوو فه‌روخی شاعیر ویستویه‌تی له ر‌ی‌گه‌ی ئایینی
ئ‌ی‌سلام و مه‌زه‌به‌ی شیعه‌وه هانی خه‌لکی بدات بۆ وه‌ستانه‌وه له به‌رامبه‌ر زولم و زور و
هۆشیارکردنه‌وه‌یان. له‌گه‌ل هه‌موو ئه‌مانه‌شدا ناتوانین فه‌روخی به شاعیریکی ئ‌ی‌سلام‌خواز و
بانگ‌خاویکی ئایینی و خاوه‌نی زه‌هنیه‌تیکی مه‌زه‌به‌ی دابن‌یین. چونکه «شیعه‌کانی فه‌روخی شاعیر
ره‌نگدانه‌وه‌ی ئه‌و بارودۆخه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ بووه که ئه‌وکاته له ئارادا بووه و تیایدا چه‌مکه ئایینی و
ئه‌خلاقیه‌کانی کاریگه‌رییه‌کی زۆری به‌سه‌ر کۆمه‌لگاوه هه‌بووه. به‌واتایه‌کی تر ئ‌ی‌سلام و موسولمان

بوون لای فه‌روخی بابه‌تیککی تاکه که‌سی نییه و په‌یوه‌ندی راسته‌وخۆی له‌گه‌ل به‌رژه‌وه‌ندی میلی و حکومه‌تیدا په‌یدا ده‌کات و گرنگترین نیگه‌رانی ئه‌و ئه‌وه‌یه که بوچی موسولمانان مه‌حو بکرین و سه‌روه‌رانی ئیسلام بوچی ده‌بیت بینه ژێرده‌سته‌ی به‌ریتانیا» (سلطانی، ۱۳۹۱: ۳). هه‌روه‌ک ده‌لێت:

ای وطن پرور ایرانی اسلام پرست
همتی زان که وطن رفت چو اسلام ز دست
بیرق ایران از خصم جفجو شد پست
دل پیغمبر را ظلم ستمکاران خست
خلفا را همه دل غرقه به خونست ز کفر
حال حیدر نتوان گفت که چونست ز کفر
(فه‌روخی: ۱۹۱)

له‌ جیگایه‌کی تردا داوای یه‌که‌ه‌لوپستی و یه‌که‌گرتن ده‌کات دژ به‌ ئایین فرۆشان و داوای هه‌ستانه‌وه‌ی غیره‌تی ئیسلامی ده‌کات:

حفظ قرآن را بر دفع اجانب تازند
یا موفق شده یا جان گرامی بازند
مسجد ار باید امروز کلیسا نشود
یا وطن، فردا منزلگه ترسا نشود
سبحه، زنار و حرم، دیر بحیرا نشود
شور اسلامی بایست، ولی تا نشود
بود ایران ستمدیده چو اسلام غریب
و این دو معدوم ز جور و ستم اهل صلیب
(فه‌روخی: ۲۳۴)

له‌ گه‌ل هه‌موو ئه‌مانه‌شدا، فه‌روخی شاعیر ره‌خه‌نی جیدی له‌ پیاوانی ئایینی ریاکار و فیلباز ده‌گریت و قوستانه‌وه‌ی ئایینی له‌ لایه‌ن پیاوانی ئایینی و کاربه‌ده‌ستانه‌وه‌ به‌ توندی رته‌ ده‌ کاته‌وه‌ و هه‌لوپست ده‌نوینیت.

۲-۳-۱- هه‌لوپست وه‌رگرتن دژ به‌ ریاکاری و رووگه‌شبینیی پیاوانی ئایینی

کامهران له‌ یه‌کیک له‌ هۆنراوه‌کانیدا ره‌خه‌ له‌ شیوازی ژن هینانی پیاوانی ئایینی و موسولمانان ده‌گریت که چون پیاویکی به‌ناو موسولمانی نوێژکه‌ر ته‌نها له‌ به‌رئه‌وه‌ی ده‌وله‌مه‌ند و پاره‌داره‌ له‌ گه‌ل کچیک که له‌ ته‌مه‌نیککی بچوو‌کتردایه‌ هاوسه‌رگیری ده‌کات. وه‌ک ده‌لێت:

له‌ ته‌له‌لاری ئاوینه‌ ده‌ن

تا نه‌ختی کردی به‌ شیوه‌ن
(کامهران: ۹۰)

له‌و دپه‌دا باس له‌ ئازاری ناخی کچه‌ی به‌زۆر به‌شوو دراو ده‌کات و دواتر ده‌لێت:

پیره‌ش رووی کرده ناو مزگه‌وت   وه‌کوجاران نوپژی داده‌به‌ست
پشتینیکی ره‌نگ زه‌ردی به‌ست

(کامهران: ۹۰)

ئه‌وه‌ی له‌م هه‌نراوه‌یه‌دا هه‌لۆیسته‌که تونتر و قوولتر ده‌کات، ئاماژه ته‌کنیکیه‌کان و هه‌یما
ئایینییه‌کانن. له‌وانه چه‌ندجاریک هه‌یما‌ی «!» هاتوو‌ه که بو‌خۆی باریکی له‌و شیوه‌یه‌یه‌چاوه‌روان
نه‌کراوه. یان به‌کاره‌ینانی «پشتینی زه‌رد» مه‌به‌ستی لێی که‌سیکی تازه‌ حاجیه‌. هه‌ندی‌جار
ئاماژه‌به‌ بو «سه‌ید»یش. له‌ دێریکی تر‌دا هه‌ر ده‌بار‌ه‌ی ئه‌م دیاره‌یه‌ ده‌لێت:

حاجی به‌ درۆ له‌ خواترس

کچه‌که‌ی له‌ ژین کرد وه‌ره‌س

(کامهران: ۹۰)

شاعیر له‌ هه‌نراوه‌یه‌کی تر‌دا ئاماژه‌ بو‌ ئه‌وه‌ده‌کات که هه‌رچه‌ند حاجی به‌ناو له‌خواترس گه‌یشت به‌
مه‌رامی دل‌ی خۆی، که‌چی لاوان و کوره‌ گه‌نجه‌کان قه‌ده‌غه‌ ده‌کات له‌ کاریکی ئاسایی وه‌ک یه‌کتر
بینین و ئه‌وه‌ی له‌ به‌رژه‌وه‌ندی خۆیدا نه‌بیت به‌ شیایوی نابینیت و له‌ به‌رامبه‌ریدا هه‌لۆیستیکی
دوو‌روویانه‌ ده‌نوینیت. وه‌ک شاعیر ده‌لێت:

کچ و کوریک به‌ گوزه‌را

هاتن، جلی جوان له‌به‌را

دوو‌فریشته‌ی دل‌داری بوون

نه‌ختی بو‌ گه‌شتی باخ ئه‌چوون

پیر تفی کردوو، ئینجا

وتی: «ئیی! چه‌یا هه‌لگیرا»

(کامهران: ۹۰)

فه‌روخی شاعیر به‌ پێچه‌وانه‌ی زۆریک له‌ شاعیرانی هاوته‌مه‌نی خۆی زۆر دژ به‌ نه‌ریته‌ ئایینییه‌کان
نه‌بووه. «نه‌قد کردن و دژایه‌تی کردنی نه‌ریته‌ ئایینییه‌کان جی‌گایه‌کی زۆری له‌ دیوانی فه‌روخیدا
نه‌گرتوو‌ه‌ته‌وه». (حسن زاده میرعلی و دیگران، ۱۳۹۴: ۱۰). نه‌قدی نه‌ریته‌ ئایینییه‌کان لای
فه‌روخی هه‌مان ره‌خنه‌گرتنه‌ له‌ چۆنیتی په‌یره‌و کردنی سونه‌ته‌ ئایینییه‌کان و دژ به‌ ریاکاری و فیلی
پیاوانی ئایینییه‌ و له‌م باره‌یه‌وه‌ ده‌لێت:

می شدم آلت هر بی سروپا چون تسبیح

دستگیر من اگر رشسته زنار نبود

(کامهران: ۱۸۵)

شاعیر له‌ شیعره‌کانیدا به‌ توندترین شیوه‌ دژ به‌ ناوه‌نده‌ مه‌زه‌بیه‌کان و پیاوانی مه‌زه‌به‌ی
ده‌وه‌ستیت و ده‌سته‌واژه‌کانی (شیخ، سبحه، سجاده، شاه و شحنه) یان بو‌ به‌کارده‌هینیت و ده‌لێت:

شاه و شیخ و شحنه درس یک مدرس خوانده‌اند

قیل و قال و جنگ‌شان هم از ره‌نیرنگ بود

(فه‌روخی: ۱۴۸)

ای شیخ از حصیر فریبم مده به زرق

کآید ز بوریای تو بوی ریا هنوز
(فهری: ۱۵۰)

۲-۳-۳-۲- هه‌لویست دژ به به‌رژه‌وهندی خوازی پیوانی ئایینی

ئه‌وه‌ی له کۆمه‌لگای کوردیدا له پیوانی ئایینی چاوه‌روان ده‌کریت، لایه‌نگری له چاکه‌کاری و به‌رپه‌رچ‌دانه‌وه‌ی خراپه‌کارییه. هه‌رچه‌نده ئه‌مه له هه‌یچ قۆناغیکی میژووی کوردا گشتگیر نه‌بووه و هه‌میشه به‌رژه‌وهندی ئابوری و رامیاری و کۆمه‌لایه‌تی، تا ئه‌ندازه‌یه‌ک پیوانی ئایینی له بنه‌ماکانی ئایین دوور خستوووه‌ته‌وه و هه‌میشه‌ش پاساوی نالۆژیکیان بۆ کاره‌کانیان هه‌بووه. کامه‌رانی شاعیریش له هۆنراوه‌ی «هۆره‌ی تازه» دا ئه‌وه لایه‌نه‌ی پیوانی ئایینی ده‌خاته‌روو و ده‌لێت:

وا مه‌لا هات مه‌لای چاوباشقالی نه‌فام
ئامۆژگاری چه‌وت و بی‌تام ئه‌بارینی وه‌ک خرکه‌به‌رد
(کامه‌ران: ۲۴۶)

له کاتیکدا ئاماده‌بوونی مه‌لا له هه‌ر جیگه‌یه‌کدا بیت هیوا به‌خشه، به‌لام شاعیر ده‌یه‌وه‌یت بلیت به‌رژه‌وه‌ندی که‌سی ده‌توانیت پیوانی ئایینیش بکاته به‌که‌سیکی به‌رژه‌وه‌ندی خواز و خراپ و ناییت گوی له ئامۆژگارییه‌کانی بگیری. بۆیه شاعیر به‌رده‌وام ده‌بیت و ده‌لێت:

ئه‌ری مه‌لا چیت پی‌وتین کړنوش به‌رین
به‌لی ئه‌یوت بژی سه‌دسال به‌خه‌یالی ئال
بۆ نانی بی له‌زه‌تی گال کړنوش بۆ ئاغاتان به‌رن
(کامه‌ران: ۴۲۷)

لایه‌نگری ئاغا (ده‌سه‌لات) له لایه‌ن پیوانی ئایینییه‌وه هه‌میشه مایه‌ی مه‌ینه‌تی و ژان بووه بۆ خه‌لکی ره‌ش و رووت. بۆیه شاعیر ئه‌وه‌فیل و به‌رژه‌وه‌ندی خوازییه‌ی پیوانی ئایینی ده‌خاته‌روو. له‌م باره‌یه‌وه‌شه‌وه فه‌روخی یه‌زدی دژ به‌ریاکاری و رووگه‌شبینی ئایینی دیته‌ده‌نگ و به‌سه‌رچاوه‌ی به‌لاریدا بردنی موسولمانان له ئایینی ئیسلام دا‌یده‌نیت و ده‌لێت:

دین ز دست مردم برد، فکرهای شیطانی جمله طفل خود بردند در سرای نصرانی
ای دریغ از این مذهب، داد از این مسلمانی
(فهری: ۲۰۵)

هه‌روه‌ها شاعیر پی‌ی وایه به‌بوونی ئه‌م جوژه ئاییندۆستییه و له‌گه‌ل ئه‌م موسولمانانه‌دا ئایینی ئیسلام له‌ناو ده‌چیت:

در نمازشان گشتند، جمله آگه و معتاد
گر چه نبود ایشان را از نماز ایزد یاد
شخص گبرشان: عالم، مرد ارمنی: استاد
بهر درس، خوش دادند دین احمدی بر باد

بهر درس خوش دادند دین احمدی بر باد

خاکشان به سر بادا، هر زمان به نادانی
(فه‌روخی: ۲۰۵)

ئیسلامخوازی و ئاینپه‌روه‌ریی فه‌روخی گه‌یشتووه‌ته‌ جیگایه‌ک که ئاینه‌کانی تر به مه‌ترسی بۆ سه‌ر
ئاینی ئیسلام داده‌نیت و بۆ بوژاندنه‌وه‌ی هه‌ستی ئاینی ئیرانییه‌کان، ئیرانییه‌کان له‌ بالاده‌ستی
هه‌ریه‌که‌ له‌ ئاینی مه‌سیحی و جووله‌که‌ هۆشیار ده‌ کاته‌وه‌ و داوای رووبه‌روو بووه‌نه‌وه‌یان ده‌کات:

ای وطن پرور ایرانی اسلام پرست
همتی زان که وطن رفت چو اسلام ز دست

بیرق ایران از خصم جفاجو شده پست

دل پیغبر را ظلم ستم کاران خست
(فه‌روخی: ۱۹۱)

مسجد ار باید امروز کلیسا نشود

یا وطن فردا منزلگه ترسان نشود
(فه‌روخی: ۲۳۴)

۳- ئه‌نجام

هه‌لۆیستی ئه‌دهبی یان په‌خنه‌ و ناره‌زایه‌تی له‌ چوارچێوه‌ی ئه‌ده‌دا، ده‌رئه‌نجامی ویست و ئیراده‌ی
مروفت و بارودۆخی هه‌بووه‌. بارودۆخیک که به‌هۆی ناله‌باریی ناوخوازی و سته‌مکاری و لادانی
ئه‌خلاقیی و کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی و فیتنه‌ و ئاشوویی ده‌ره‌کی و شه‌ر و شوپه‌وه‌ به‌دیها‌تووه‌. بۆیه
نووسه‌ران وه‌ک وته‌بیژ و فریاده‌سی مروقا‌به‌تی نه‌یان توانیوه‌ بێ ده‌نگی به‌رامبه‌ر ئه‌و دۆخه‌ چه‌وتانه
هه‌لبێژین و هه‌میشه‌ دژ به‌ نادادییه‌کان هاتوونه‌ته‌ ده‌نگ. کامه‌ران موکری و فه‌روخی یه‌زدی وه‌ک
دوو شاعیری به‌هه‌لۆیست و خاوه‌ن ده‌نگی قوناغه‌که‌ی خۆیان، ئه‌گه‌ر له‌ رووی کاتیشه‌وه‌ هاوسه‌رده‌م
نه‌بن، به‌لام به‌هۆی ئه‌و بارودۆخه‌ی که تینیدا گه‌وره‌بوونه‌، بوون به‌ رێ‌نیشاندەر و هۆشیارکه‌روه‌ی
کۆمه‌لگا‌که‌یان و به‌رامبه‌ر هه‌موو ناله‌باریه‌کان به‌تایبه‌ت بارودۆخه‌ سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی و
ئاینیه‌کان هه‌لۆیستی جیدی و هاوشیوه‌یان هه‌بووه‌. هه‌لومه‌رجی ئالۆزی دوای جه‌نگی جیهانی
دووم و سه‌ره‌لدانی شو‌رشه‌ی مه‌شرووته‌ له‌ ئێران و کاریگه‌ری و ده‌رهاویشه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی له
عێراق (کوردستان) و ئێران، کاریگه‌ری راسته‌وخوازیان هه‌بووه‌ له‌سه‌ر کامه‌ران موکری و فه‌روخی
یه‌زدی و ئه‌م دوو نووسه‌ره‌ به‌ شیعره‌کانیان هه‌لۆیستی خۆیان له‌و باره‌یه‌وه‌ خستووه‌ته‌روو و رۆلی
به‌رچاویان هه‌بووه‌ له‌ هۆشیارکردنه‌وه‌ی کۆمه‌لایه‌تی کۆمه‌لگا‌که‌یاندا.

خرایی که‌سایه‌تییه‌ سیاسییه‌کان و جو‌ری حکومه‌تداری و سیسته‌می فه‌رمانه‌وايه‌تی جیهان و
ناوخوازی عێراق و ئێرانیش هه‌لومه‌رجیکی ناله‌باریان هینایه‌ ئاراوه‌ و هه‌ر دوو شاعیر ناچاربوون بین
به‌ رێ‌نیشانده‌ری میلله‌ته‌که‌یان و دژ به‌و بارودۆخه‌ سیاسییه‌ خراپه‌ ببنه‌وه‌. ئاین هه‌میشه
کاریگه‌ری به‌هێزی هه‌یه‌ له‌سه‌ر کۆمه‌لگا‌ و شاعیرانیش وه‌کوو چاوی کۆمه‌لگا‌ ئه‌رکه‌ له‌سه‌ر شانیان
خه‌لک له‌ هه‌موو رووه‌ کانه‌وه‌ لێ‌ ئاگادار بکه‌نه‌وه‌. کامه‌ران موکری ئه‌گه‌رچی هه‌یج کات به‌ خراپه
ده‌باره‌ی ئاین و پیرۆزییه‌کانی ئاینی ئیسلام هۆنراوه‌ی نه‌نووسیوه‌، به‌لام له‌ وه‌سف و پابه‌ندبوونی
به‌ ئاینیشه‌وه‌ هه‌یج دێره‌ هۆنراوه‌به‌کی نییه‌. ئه‌مه‌ش تا راده‌یه‌ک پێچه‌وانه‌ی فه‌روخی شاعیره‌ و

ده‌توانین چەندین و چەند دێری شیعرێ فەروخی بخەینە بەر باس کە لە وەسفی ئایینی ئیسلام و پیرۆزییەکان و بنەماکانی ئیسلامدا نوسیویەتی. بەلام ئەوەی هەر دوو شاعیر لەم ڕووەوە کۆدەکاتەوه، هەلۆیست وەرگرتنە دەربارەی حوکمی خراپی پیاوانی ئایینی و دوورویی و بەرژەوهندی خوازیی هەندی له پیاوانی ئایینی.

سه‌رچاوه‌کان

کوردی:

- حسین قادر، سه‌رحه‌د. (۲۰۱۵). *بیری نه‌ته‌وه‌یی و به‌ره‌نگاری له شیعره‌کانی کامه‌ران موکری دا،* نامه‌ی ماسته‌ر، زانکۆی سلێمانی، به‌شی کوردی.
- سایبر، په‌ریز. (۲۰۰۵). *ره‌خنه‌ی ئه‌ده‌بی و مه‌سه‌له‌کانی نوێ کردنه‌وه‌ی شیعر، هه‌ولێر: ده‌زگای* ئاراس.
- عیزه‌ددین، سامان. (۲۰۱۵). *ده‌قه شیعرییه‌کانی گۆران له روانگه‌ی ده‌روناسییه‌وه، تاران:* چاپخانه‌ی تاران.
- فهریق حه‌سه‌ن، محهممه‌د. (۲۰۱۰). *زمانیکی نێرسالار، هه‌ولێر: ده‌زگای ئاراس.*
- قه‌ره‌داخی، عه‌تا. (۲۰۰۲). *گه‌ران به‌ دوا‌ی بووندا، سلێمانی: ده‌زگای سه‌رده‌م.*
- کاکه‌ره‌ش، حه‌مه. (۲۰۱۰). *کۆرامانیک له شیعر، سلێمانی: چاپخانه‌ی له‌ریا.*
- کامه‌ران، موکری. (۱۹۹۷). «من و هۆنراوه»، *رامان، ئایاری ۱۹۹۷، ژ. ۱۱.*
- کۆمه‌لێک نووسه‌ر. (۲۰۰۱). *له ستایشی ئه‌ده‌بدا، وه‌رگێرانی شی‌رزاد حه‌سه‌ن، ئه‌وره‌حمانی حاجی* مه‌حمود، هه‌ولێر.
- که‌مال سألح، ئاواره. (۲۰۱۲). *ره‌خنه‌ی کۆمه‌لایه‌تی و پراکتیزه‌کردنی له شیعره‌کانی گۆراندا،* هه‌ولێر: چاپخانه‌ی حاجی هاشم.
- گه‌ردی، سه‌ردار و ئاواره که‌مال. (۲۰۱۲)، «گۆران و هه‌ندی ره‌خنه‌ی سه‌باره‌ت به‌ کۆمه‌لگا»، *زانکۆی* سلێمانی، ژ. ۳۷، به‌شی ب.
- محهممه‌د قادر، عه‌باس. (۲۰۱۰). *ریالیزم له شیعی هه‌وچه‌رخ‌ی کوردیدا، سلێمانی: چاپخانه‌ی* مه‌له‌بندی کوردۆلۆژی.
- مه‌عروف، که‌مال. (۲۰۰۳). *ئه‌ده‌بیاتی کلاسیکی و نوێخوازی کوردی، سلێمانی: چاپخانه‌ی ژین.*
- ئاگرین، عب‌دوللا. (۲۰۱۰). *به‌رله‌ راپه‌رین له یادی چله‌ی کامه‌ران دا، هه‌ولێر: چاپخانه‌ی نازه.*
- . (۲۰۱۳). *دیوانی کامه‌ران موکری، چاپی دووهم، هه‌ولێر.*

فارسی:

- پشت دار، علی محمد. (۱۳۸۹). «چشم انداز آزادی و ادب اعتراض در شعر فارسی»، *دوفصلنامه* تخصصی علوم ادبی، س. ۳، ش. ۵، صص ۱۵۸-۱۸۰.
- پوره‌اشمی، فاطمه. (۱۳۸۹). *شاعران معاصر ایران، تهران: انتشارات تیموریان.*

حسن‌زاده میرعلی، عبدالله و همکاران. (۱۳۸۸). «تأثیر طبقه اجتماعی بر شعر شاعران دوره مشروطه با تمرکز بر اشعار ایرج میرزا و فرخی یزدی»، *زبان و ادبیات فارسی*، ش. ۱۳، صص ۴۷-۴۵.

سلطانی، منظر. (۱۳۹۱). «بنمایه‌های دینی در دیوان فرخی یزدی»، *فصلنامه تخصصی سبک شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)*، س. ۵، ش. ۳، صص ۲۱۵-۲۳۲.

صافی، قاسم. (۱۳۸۱). «فرخی یزدی شاعر سرفراز فرهنگ و ادب»، *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران*، صص ۵۸۴-۵۶۹.

فرشادمهر، ناهید. (۱۳۸۹). *زندگینامه شاعران نامی ایران*، چاپ دوم. تهران: انتشارات عالمگیر.

کوشش، رحیم و زهرا نوری. (۱۳۹۶). «بررسی ادب اعتراض در جریان شعری سمبولیسم اجتماعی»، *زبان و ادبیات فارسی*، س. ۹، ش. ۳۰، صص ۱۲۵-۱۴۲.

محمودی نوسر، مریم. (۱۳۹۵). «بررسی شگردهای انتقادی در شعر پروین اعتصامی»، *ادبیات پارسی معاصر*، س. ۶، ش. ۱، صص ۸۱-۱۰۷.

مدرس زاده، عبدالرزاق و همکاران. (۱۳۹۲). «واکاوی آزادی در اشعار فرخی یزدی و ابوالقاسم الشابی»، *زبان و ادبیات فارسی*، صص ۱۱۲-۱۳۰.

نیازی، شهرزاد و لیلا مطبوعی مهر. (۱۳۹۳). «مضامین انقلابی در شعر فرخی یزدی»، *هشتمین همایش هفته پژوهش*.

واقف زاده، شمسی و هانیه سادات نجفی. (۱۳۹۵). «موازنه مضامین وطن دوستی و بیداری در اشعار فرخی یزدی و اخوان ثالث»، *زبان و ادب فارسی*، س. ۸، ش. ۲۸ و ۲۹، صص ۳۶۴-۳۴۶.

یزدی، فرخی. (۱۳۶۰). *دیوان فرخی یزدی (با چاپ جدید و تجدید نظر و اضافات)*، به تصحیح حسین مکی، تهران.

عه‌ره‌بی:

حسن عزیز البصیر، کامل. (۱۹۶۰). *کامران شاعر من کردستان*، سلیمانیه: مکتبه کامران.

مصطفی رسول، عزالدین. (۱۹۶۷). *الواقعیة فی الادب الکردی*، بیروت: المکتبه العصریه.

یوسف المرجا، حصاد (۲۰۰۲). «ادوات نفی فی الشعر أمل دنقل»، *مجله جامعه القدس المفتوحة، للباب والادراسات*، تشرین الأول ۲۰۰۲، ع. الاول.